

GIDALARA KARIŞTIRILAN KATKI MADDELERİN

HÜKMÜ

ABDULLAH HAYDAROĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İSMAİL YÜKSEK

Uşak

Eylül 2019

GIDALARA KARIŞTIRILAN KATKI MADDELERİN HÜKMÜ

ABDULLAH HAYDAROĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İsmail YÜKSEK

Uşak

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Eylül 2019

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

GIDALARA KARIŞTIRILAN KATKI MADDELERİN HÜKMÜ

ABDULLAH HAYDAROĞLU

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2019

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İsmail YÜKSEK

Gıdalara karıştırılan katkı maddelerinin hükmünü ele aldığımız bu araştırmamızda, toplumlar arası sınırların manasını kaybettiği günümüzde sanayileşme ve materyalist hayat anlayışının Müslümanları helâl beslenme ve sağlıklı nesiller yetiştirme konusunda karşı karşıya bıraktığı temel problemlerden biri olan içeriği ve hükmü bilinmeyen katkı maddelerini ana hatları ile değerlendirip bu konuda farkındalık oluşturmaya çalıştık.

Bu bağlamda konuyu, biri temel gıda maddeleri ve ahkâmı diğeri gıda katkı maddeleri ile istihlâk ve istihale çerçevesi olmak üzere iki ana bölümde değerlendirdik. Konuları ele alırken başta temel tüketim ürünleri olan gıdalara karıştırılan katkı maddelerinin birçok yönden mahzurlu olduğu ve kullanılmalarının dünya ve ahirete müteallik çok ciddi riskler barındırdığını ifade etmeye çalıştık.

Anahtar kelimeler: İstihlak, İstihale, Gıda, Gıda Katkı Maddeleri, Helal, Haram

ABSTRACT

THE ISLAMIC RULING ON FOOD ADDITIVES

ABDULLAH HAYDAROĞLU

Department of Basic Islamic Sciences

Social Sciences Institutes Uşak University, September 2019

Advisor: İsmail YÜKSEK

In this study in which we deal with the Islamic ruling on food additives, we tried to raise awareness regarding the food additives, the Islamic ruling on which and the ingredients of which are not known, which is one of the problems faced by Muslims today caused by industrialization, which causes the boundaries between societies to disappear, and a materialistic approach to life, thereby challenging them to eat halal food and raise healthy generations.

In this framework, we analyzed the subject matter from the two main perspectives of basic food substances, the Islamic ruling on them, and of istihlak (assimilation) and istihalah (transformation). In doing so, we sought to reveal that the additives in basic consumable food substances are problematic, and that, if used, they might lead to serious risks related to the life in this world and in the Hereafter.

Keywords: Istihlak, İstihalah, Food, Food Additives, Halal, Haram.

UŞAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Tezli Yüksek Lisans Jüri ve Enstitü Onayı

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı 154015019 No'lu öğrencisi Abdullah HAYDAROĞLU' nun "Gıdalara Karıştırılan Katkı Maddelerin Hükümü" adlı tezi 27 /09 / 2019 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans Tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman	: Dr. Öğr. Üyesi İsmail YÜKSEK	
Üye	: Prof. Dr. Hüseyin YAŞAR	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TIRABZON	

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Mahlûkat içerisinde seçkin bir konuma sahip olan insanoğlu kendisine belirlenen sınırlar içerisinde irade etme kabiliyetine haiz yaratılmıştır. İnsanın bu özelliği, yapıp ettiklerinin sonuçlarının, dünya hayatında kendisine râci' olmasını anlamlandırdığı gibi âhirete müteallik sorumluluğunun da ortaya çıkmasına sebep teşkil etmektedir. Nitekim insana bu vasfı veren Allah (c.c) insanın hem süreç içerisinde hem de sonuç itibariyle zarara uğramaması için mutlak adaletinin bir gereği olarak onu irşad etmiş, imtihan sırrını da muhafaza ederek ona yol göstermiştir

Beslenme, Allah'ın (c.c) yarattığı mahlûkat içerisinde en şerefli varlık olan insanın hem dünya hayatına hem de âhret hayatına müteallik bir olgudur. İnsanoğlunun dünyadaki hayatının çevresinde şekillendiği ve muhatap olduğu imtihanın ana umdelerinden biri olan beslenme insan için kaçınılmazdır. Dolayısıyla insanın nefes alıp verdiği müddetçe gidermek durumunda olduğu beslenme ihtiyacının konusu olan gıda maddeleri ile münasebeti, bu maddeleri elde etme biçiminden tüketmesine kadarki her anının insan açısından dünya ve âhret yansımaları olacaktır.

Gıdalara karıştırılan katkı maddelerinin hükmünü ele aldığımız bu araştırmamızda, toplumlar arası sınırların mânasını kaybettiği günümüzde sanayileşme ve materyalist hayat anlayışının Müslümanları helâl beslenme ve sağlıklı nesiller yetiştirme konusunda karşı karşıya bıraktığı temel problemlerden biri olan içeriği ve hükmü bilinmeyen katkı maddelerini ana hatları ile değerlendirip bu konuda farkındalık oluşturmaya çalıştık.

Bu tezi hazırlamamda emeğini, eşsiz tecrübelerini ve değerli zamanını hiçbir şekilde esirgemeyen beni sürekli destekleyip motive ederek yol gösteren saygıdeğer danışmanım İsmail YÜKSEK hocama sonsuz teşekkür ederim.

Hayatımın her döneminde yanımda olan, maddi-manevi hiçbir desteğini esirgemeyen ve tüm çalışmalarımnda beni yüreklendirip emek veren aileme de teşekkürü borç bilirim.

Tez ile ilgili her türlü soruma cevap veren Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün her kademedeki personeline de ayrıca teşekkür ediyorum.

Abdullah HAYDAROğLU

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Abdullah HAYDAROĞLU
Doğum Yeri ve Tarihi : Çaldıran – 05/04/1983
Lisans Öğretimi : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurum : Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

Telefon : 0532-174 3306
e-posta : bymusluman@hotmail.com

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
A- ARAŞTIRMANIN AMACI	2
B- ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	2
C- ARAŞTIRMANIN KAPSAMI	3
D- ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	4
E- KAVRAMSAL ÇERÇEVE	4
1. Helâl.....	4
2. Haram.....	6
3. Tayyib	7
4. Habîs	8
5. Necîs / Necâset.....	10
6. İstihlâk ve İstihâle	12
7. Gıda Katkı Maddeleri	13
I. BÖLÜM	15
1. TEMEL GIDA MADDELERİ VE AHKÂMI	15
1.1. HAYVANSAL GIDALAR	15
1.2. BİTKİSEL GIDALAR.....	21
II. BÖLÜM	24
1. GIDA KATKI MADDELERİ	24
1.1. GIDA KATKI MADDELERİNİN TANIM VE TARİHÇESİ.....	24
1.2. GIDA KATKI MADDELERİNİN KAYNAKLARI VE KULLANIMI.....	27
1.3. GIDA KATKI MADDELERİYLE İLGİLİ ULUSLARARASI KURULUŞLAR.....	29
1.4. BAŞLICA GIDA KATKI MADDELERİ	30
1.4.1. Jelatin.....	30
1.4.2. Karmin (Koşineal).....	31
1.4.3. Şellak	32
1.4.4. Kinolin	32
1.4.5. Nitrit.....	33
1.4.6. Sistein.....	33
1.4.7. Mono Sodyum Glutamat	33

1.4.8. Glikoz/Fruktoz Şurubu	34
1.5. GIDA KATKI MADDELERİNİN FIKHÎ HÜKMÜ	35
1.5.1. Gıda Katkı Maddesinin Elde Edildiği Kaynağın Hükme Etkisi	35
1.5.2. İstihlâk Ve İstihâlenin Gıda Katkı Maddelerinin Hükümüne Etkisi	37
1.5.2.1. İstihlâk	37
1.5.2.1.1. Karışım	38
1.5.2.1.1.1. Sıvılarda Karışım	38
1.5.2.1.1.2. Katılarda Karışım.....	41
1.5.2.1.2. Bekletme	41
1.5.2.1.3. İstihlâkta Necâsetin Kalıcılığı.....	42
1.5.2.1.3.1. Yoğaltım ve Seyreltim	42
1.5.2.1.3.2. Pıhtılaştırma ve Öğütme	43
1.5.2.1.3.3. Buharlaştırma	43
1.5.2.1.3.4. Kaynatma ve Damıtma.....	45
1.5.2.1.4. Külli Kaideler bağlamında İstihlâk	46
1.5.2.1.4.1. Müstehlikin Hükümünün Nass ile sabit olması.....	46
1.5.2.1.4.2. Müstehlikin Hükümünde Ta'abbudilik	47
1.5.2.1.4.3. Maslahatın Müstehlikin Hükümüne Etkisi	48
1.5.2.1.4.4. İstihlâkta İbaha-i Asliye Ve Çerçevesi	49
1.5.2.1.4.5. İstihlâkta Zarûret ve Kapsamı	52
1.5.2.1.4.6. İstihlâk ve Müştebihat	54
1.5.2.1.4.7. İstihlâk'ta Hile Bağlamı	56
1.5.2.1.4.8. İstihlâkta Tayyibât ve Habâis Bağlamı.....	57
1.5.2.2. İstihâle	59
1.5.2.2.1. Tanım ve Mahiyeti.....	59
1.5.2.2.2. İstihâle Açısından Gıda Katkı Maddeleri	61
2. SONUÇ.....	63
KAYNAKÇA.....	68

KISALTMALAR

- b. : İbn
çev. : Çeviren / Tercüme eden
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
Hz. : Hazreti
haz. : Hazırlayan
Md. : Madde
Shf. : Sayfa
(s.a.v.) : Sallallâhu aleyhi vessellem
Sdl. : Sadeleştiren
Ts. : Tarihsiz
vb. : Ve benzeri
vs. : Vesaire
y.y. : Yayın yeri yok

GİRİŞ

Gıda katkı maddeleri, günümüzde beslenme ile ilgili ortaya çıkan sorunların başında yer almaktadır. Bu sorun toplumun her kesimini doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Çünkü gıda katkı maddeleri, neredeyse bütün endüstriyel mâmullerin üretiminde kullanılmaktadır. Dolayısıyla günümüz insanı, farkında olsun veya olmasın, tükettiği gıdalarla birlikte gıda katkı maddelerini de tüketmektedir. Günümüzde yaşanan bu kapsamlı sorunun asıl kaynağı gıdalara karıştırılan gıda katkı maddelerinin hepsinin sağlıklı ve helâl olup olmadığı ile ilgili belirsizliklerdir. Bazı gıda katkı maddelerinin insan sağlığı bakımından riskli olması Müslümanlarla birlikte gayr-i müslimleri de ilgilendirmekte ve onları ciddi tedbirler almaya zorlamaktadır. Fakat Müslümanlar açısından söz konusu sorunun etkileri sadece dünya hayatı ile sınırlı kalmamakta, bunun yanı sıra dikkat edilmediği takdirde uhrevî sorumlulukları da beraberinde getirmektedir. Nitekim bazı gıda katkı maddelerinin Kur'ân ve Sünnet'te yenilmesi yasaklanan şeylerden üretildiği bilinmektedir. Bu sebeple söz konusu gıda katkı maddelerinden istifâde etmekle ilgili farklı fikhî görüş ve içtihatlar dile getirilmektedir. Bu görüşlerdeki ihtilafların temel nedeni istihlâk ve istihâle ile ilgili yapılan farklı değerlendirmeler, diğer bir nedeni ise gıda katkı maddelerinin, mâmül içerisinde müstehlek hâle gelmesinden sonra gıda katkı maddelerinin hükmünde değişiklik olup olmayacağı ile ilgili görüş ayrılıklarıdır. Bu noktadan hareketle gıda katkı maddelerinin, daha da önemlisi bu maddelerin karıştırıldığı gıdaların fikhî açıdan hükmünü ortaya koyabilmek için genel itibarıyla dört hususa dikkat edilmelidir. Bunlardan birincisi gıda katkı maddesinin kaynağı, ikincisi onun istihâleye uğrayıp uğramadığı, üçüncüsü mâmül içerisinde müstehlek hâle gelmesinin hükme tesiri, dördüncüsü de insan sağlığına zararlı olup olmadığıdır. Allah'ın rızasına uygun bir yaşamın olmazsa olmazı olan helal gıda ile beslenme zorunluluğu çerçevesinde gıda katkı maddelerinin hükmünü, temel gıdaların ahkâmını icmalî bir şekilde değerlendirdikten sonra ele almaya başlamak bizi daha doğru sonuçlara ulaştıracaktır.

A- ARAŞTIRMANIN AMACI

Gıdalara karıştırılan katkı maddelerinin hükmünü ele aldığımız bu araştırmamızda, toplumlar arası sınırların mânasını kaybettiği günümüzde sanayileşme ve materyalist hayat anlayışının Müslümanları helâl beslenme ve sağlıklı nesiller yetiştirme konusunda karşı karşıya bıraktığı temel problemlerden biri olan içeriği ve hükmü bilinmeyen katkı maddelerini ana hatları ile değerlendirip bu konuda farkındalık oluşturmaya çalıştık.

Bu bağlamda konuyu, başta temel tüketim ürünleri olan gıdalara karıştırılan katkı maddelerinin birçok yönden mahzurlu olduğu ve kullanılmalarının dünya ve ahirete müteallik çok ciddi riskler barındırdığını ifade etmeye çalıştık.

B- ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Beslenme, Allah'ın (c.c) yarattığı mahlûkat içerisinde en şerefli varlık olan insanın hem dünya hayatına hem de âhîret hayatına müteallik bir olgudur. İnsanoğlunun dünyadaki hayatının çevresinde şekillendiği ve muhatap olduğu imtihanın ana umdelerinden biri olan beslenme insan için kaçınılmazdır. Dolayısıyla insanın nefes alıp verdiği müddetçe gidermek durumunda olduğu beslenme ihtiyacının konusu olan gıda maddeleri ile münasebeti, bu maddeleri elde etme biçiminden tüketmesine kadarki her anının insan açısından dünya ve âhîret yansımaları olacaktır. Bu süreç içerisinde insanı dünya ve âhîret hayatında mutlu kılacak hayat düzeni olan dinin insanı irşad etmesi; istifâdesine sunduğu bütün mahlûkatla beraber insanı da yaratan ve temel umdelerinden biri beslenme olan bu imtihâna tabi tutan Allah'ın (c.c) mutlak adâleti ve sonsuz merhametinin gereğidir. İşte gıda katkı maddelerinin hükmüne bu noktadan yaklaşmak konuyu anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu bağlamda temel hükümler olan helâl ve haram kavramları, dini hayata aktarma açısından mutlak anlamda istifade edilecek alan ve onun el uzatılmaması gereken dışını ifade etmektedir.¹ Bu sınırların belirlenmesi yani bir şeyin haramlığı ve helâlligini belirlemek

¹ Ferhat Koca, "Helal" maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, cilt XVII, shf. 174 1998

sadece şâri'in yetkisindedir. Bu yetkiyi kullanmaya yeltenenlerin ise çok ciddi sorumlulukla karşı karşıya kalacakları Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde ifade edilmiştir;

قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا قُلْ إِنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ تَفْتُرُونَ

*“De ki: Allah’ın size rızık olarak indirdiği şeylerden bir kısmını helâl bir kısmını haram saymanıza ne demeli? De ki: Buna Allah mı izin verdi yoksa Allah adına hüküm mü uyduruyorsunuz?”*²

Helâl çerçevesinde hayat sürüp haram sınırına yaklaşmamak, inanan bir kimse için her zaman önemli olmakla beraber, özellikle beslenme konusunda ayrı bir önem arz etmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de peygamberlere ve özellikle Hz. Peygamber'e (s.a.s) hitaben³ önce “helâl” ve “tayyib” olan gıdalarla beslenilmesi, daha sonra “sâlih ameller” işlenmesi emredilmiştir.⁴ Beslenmeden giyim ve barınmaya kadar hayatının her noktasında helâl-haram ölçülerine uymayanın, ibadetlerini düzenli olarak yerine getirse bile duâlarının Allah tarafından kabul edilmeyeceği ve yaptıklarının Allah’ın indinde bir değer ifade etmeyeceği Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından ifade edilmiştir.⁵

C- ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Gıdalara karıştırılan katkı maddelerinin hükmünü değerlendirdiğimiz bu araştırmamızın kapsamı, Müslümanlar açısından helâl daire içerisinde beslenme dindar bir yaşamın temel gerekliliği olduğu için helâl ve haram olan şeyler ile bu iki hükmün gıda katkı maddeleri açısından çerçevesini açık bir şekilde ortaya koyacak kriterleri titizlikle ortaya koymakla sınırlıdır. Bu bağlamda araştırmamız gerek konu ile ilgili Âyet-i Kerime ve Hadis-i Şeriflerin delâletlerinin örf, sedd-i zerâi ve maslahat gibi hüküm istinbat unsurları çerçevesinde incelenmesi, gerekse dinen mahzurlu olan az miktardaki şeyin, dinen mahzurlu olmayan çok miktardaki şey içerisinde

² Yunus, 10/59

³ Fahrettin Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin er-Râzî, (v.606/1210), et-Tefsîru'l-kebîr, Beyrut ts. 3. Baskı, Cilt XXIII, shf.104

⁴ Müminûn, 23/51

⁵ Ebu Zekeriya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî (v. 676/1277), Sahihu Muslim bi Şerhi'n Nevevî, Beyrut ts., Cilt VII, Shf. 100

kokusu, rengi ve tadından eser kalmayacak şekilde varlığını devam ettirmesi anlamına gelen istihlâk⁶ ve ayn'i bir dönüşüm olan istihâleye dâir ahkâmı ifade etmekle sınırlandırılmıştır.

D- ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Tezimizde genel olarak, Helâl ve Haram gibi temel kavramlar ile hayvansal ve bitkisel ürünlere ait temel hususlarda, 10. yüzyıl Mâverâünnehir Hanefî ulemasının önemli şahsiyetlerinden biri olan Hâkim eş-Şehîd'in (v. 334/945), öğrenimde kolaylık sağlamak amacıyla Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin temel eserleri olan Zâhiru'r Rivaye'yi özetleyip el-Kâfi adını vererek kaleme aldığı eserine yaklaşık 150 yıl sonra Şemsu'l-e'imme İmam Serahsî'nin yazdığı şerh olan el-Mebsût'u ile beraber Muhammed b. Abdullah et-Timurtaşî'nin Tenvîrü'l-ebşâr adlı eserine Haskeffî'nin ed-Dürrü'l-muhtâr adıyla yazdığı şerh üzerine İbn Âbidîn'in (v. 1252/1836) kaleme aldığı hâşiye olan Reddu-l Muhtar ve Zeylaî'nin, Merğînanî'nin Hidâyesindeki Hadis-i Şeriflerin tahririni yaptığı Naşbü'r-râye li-tahrîci eĥâdîşi'l-Hidâye. isimli eserleri ile Diyanet İslam Ansiklopedisi' nin ilgili maddelerinden faydalanılarak hazırlanmıştır. İstihlâk, istihâle ve gıda katkı maddeleri ile ilgili hususlarda ise Hamdi Döndüren' in makaleleri, Yüksel Çayıroğlu' nun doktora tezi ve ilgili makaleleri ve Mustafa Boran' ın doktora tezinden istifâde edilerek yazılmıştır. Bu tez çalışmasında geçen Âyet-i Kerime Meâlleri, Hayrettin Karaman, Mustafa Çağırıcı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadettin Gümüş'ten müteşekkil heyetin hazırladığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan Kur'an Yolu Meâlinden faydalanılarak verilmiştir.

E- KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ele aldığımız konunun Helâl ve Haram kavramları ile doğrudan ilgili olması hasebiyle öncelikle bu kavramları ve taalluk ettikleri Tayyib, habis ve necis kavramlarını tahlil etmemiz uygun olacaktır. Daha sonra ele

⁶ el-Mevsûatü'l-fıkhiyyeti'l-Kuveytiyye, "istihlâk" maddesi; Nezih Hammâd, el-Mevâddü'l-muharreme, s. 30.

aldığımız konu doğrultusunda istihlâk ve istihale kavramlar ile birlikte gıda katkı maddelerine değinilecektir.

1. Helâl (حلال)

Helâl ifadesi luğavî olarak حَلَّ fiil kökünden türemiş bir mastardır. Sözlükte mastar olarak “mûbah, câiz ve serbest olmak, ruhsat vermek, haremden veya ihramdan çıkmak” anlamlarına gelir⁷. Helâl kelimesi isim olarak Haramın karşıtıdır. Câiz ve mübâh gibi ifadeler de aralarında bazı farklar bulunmakla birlikte çoğunlukla helâl kelimesinin mürâdifi olarak kullanılırlar ve dinî literatürde mükellefin yapıp yapmamakta serbest bırakıldığı davranışları ifade ederler⁸.

“Helâl” ifadesinin ıstılâhî olarak tarifini Seyyid Şerif el-Cürçânî, “işlenmesi sebebiyle hakkında ceza verilmeyen şey ve şâri’in yapılmasını serbest bıraktığı şey” olarak iki farklı şekilde yapmıştır⁹. Bunlardan ilkinde suç ve cezanın kânuniliği düstûrundan hareketle şeriatla karşılığında herhangi bir ceza bulunmayan şeyin haram olmayacağı ve dolayısıyla söz konusu şeyin helâl/meşru bir şey olacağı anlaşılmaktadır. Bu tanımın temel hareket noktası hakkında şer’i bir hüküm bulunmayan şeylerde mübâhliğin esas olduğuna dâir temel kâidedir¹⁰. İkinci tarifte ise şâri’in her hangi bir şeyi serbest bırakması şartı getirilmektedir. Bu tarifin temel hareket noktası ise, şâri’in her konuda hükmünün bulunduğu varsayımı vardır. Bu varsayımın temelinde hakkında şer’i bir delil bulunmayan şeylerde tahrimin esas olduğu tercihi vardır.¹¹

Helâllik, hükme konu olan şeyin bizzat mâhiyetinden kaynaklanıyorsa buna “*lia’ynihi helâl*” denir. Örneğin meyve ve sebzelerin helâlligi bu kapsamdadır. Helâllik hükme konu olan şeyin bizzat mahiyeti kaynaklı değil de ârizî bir illet sebebi ile sabit olmuşsa buna da “*liğayrihi helâl*” denir.¹²

⁷ Ferhat Koca, “Helal” md. a.g.e. Cilt XVII, shf. 174,

⁸ Ferhat Koca, “Helal” md. a.g.e. cilt XVII, shf. 174

⁹ Ali b. Muhammed eş-Şerif Cürçânî, (v. 816/1413) Helal md. Kitabu’t- Ta’rifât, Beyrut 1996 shf. 124

¹⁰ Ferhat Koca, “Helal” md. a.g.e. cilt XVII, shf. 174

¹¹ Ferhat Koca, a.g.e.cilt XVII, shf. 175

¹² Ferhat Koca, a.g.e.cilt XVII, shf. 173

İslam Hukukunda “helâl” kavramı teklifi bir hüküm olarak; hüküm koyucu tarafından yapılması emir suretinde istenenler anlamında “*farz ve vâcib*”, yapılması emir suretinde istenmeyenler anlamında “*mendûb*” ve en dış çerçeve olarak mükellefin hakkında serbest bırakıldığı şeyler anlamında da “*mübâh*” başlıkları doğrultusunda ele alınır.¹³

Bu bağlamda bir şeyin helâl olup olmadığı şu iki temel yolla bilinir:

- a) Kur'an-ı Kerim veya Hadis-i Şeriflerde bir şeyin helâl olduğunun veya o şeyin yapılmasında bir günah olmadığı bildirilmesi.¹⁴
- b) Bir şeyin helâllığının aksine herhangi bir delilin bulunmaması durumunda o şeyin helâl olduğu anlaşılır.¹⁵

2. Haram (حرام)

Haram kavramı, luğatte “*yasak olan şey*” veya “*Allah'ın yasakladığı şey*” anlamlarına gelen ve حرم fiilinden türeyen bir mastardır.¹⁶ İstılâhî olarak ise Şâri'in, mükelleften kesin ve bağlayıcı bir şekilde terkini istediği şeydir. Haram ifadesi Kur'an-ı Kerim'de müştakkatı ile beraber luğavî ve ıstılâhî anlamlarıyla 44 yerde isim, 39 yerde fiil olarak toplamda 83 yerde geçmektedir.¹⁷

Hanefilere göre; herhangi bir şeyin haramlığını ifade edebilmek için o şeyin haramlığının Âyet-i Kerime, mütevâtir haber ve meşhur sünnet benzeri bir delil ile vârid olması ve bu nassın delaletinin de kat'i olması gerekir. Bu bağlamda Hanefilere göre delaleti kat'i olmayan nass veya ahad tarikle gelen hadis-i şerifler gibi sübûtunda zannilik bulunan bir delil ile haramlık tahakkuk etmez¹⁸. Hanefî ulema haram ifadesinin kullanımını hususunda;

¹³ Muhammed Fuad Abdalbaki (v. 1338/1968), el- Mu'cemul Mufehres li Elfâzil Kur'ani'l Kerim, Mektebetu'l İslamiyye, İstanbul, 1982, shf. 198

¹⁴ Maide 5/96

¹⁵ Ferhat Koca, a.g.e. cilt XVII, shf. 175

¹⁶ Muhammed b. Ebi Bekir b. Abdulkadir er- Râzî (v. 660/1255),” Muhtârü's Sihâh, Darul İhya-i Turasil Arabi, Beyrut 1999, h-r-m, shf. 90

¹⁷ Muhammed Fuad Abdalbaki, a.g.e. shf. 198

¹⁸ Molla Hüsrev,(v. 885/1481) Mir'atul usûl fi şerhi mirkâtil vusûl, Eser Kitabevi İstanbul, ts. shf. 520

وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ لِيَتَفَتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ لَا يُفْلِحُونَ

“Dilleriniz yalana alışageldiğinden dolayı, Allah’a karşı yalan uydurmak için, ‘Şu helaldir’, ‘Şu haramdır’ demeyin. Şüphesiz, Allah’a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa eremezler.”¹⁹ âyetinin irşadı ile titiz davranmış ve haramlık şartları tam tahakkuk etmedikçe bir şeye haram dememişlerdir. Bunun yerine mekruh ifadesini kendilerine has bir tarzda kullanma yoluna gitmişlerdir.²⁰

Haram da ıstılahî olarak “*haram lia’ynihi*” ve “*haram liğayrihi*” diye ikiye ayrılır. Haram lia’ynihi; meyte yemek veya şarap içmek gibi şâri’ tarafından baştan beri doğrudan haram kılınmış şeylerdir. Haram liğayrihi ise bayram günü oruç tutmak veya Cuma vaktinde alış-veriş yapmak gibi temelde helâl olmakla beraber sonradan hâsıl olan bir vasıftan dolayı haramlık terettüp eden şeylerdir.²¹ Bu çerçevede herhangi bir şeyin haramlığı ancak şu üç durumda söz konusudur;

- a) Bir şeyin haram olduğunu bildiren, sübûtu ve delaleti kat’i nassın olması.²²
- b) Bir şeyin helâl olmadığını bildiren veya o şeyden uzak durulması gerektiğini ifade eden nassın olması.²³
- c) Herhangi bir şeyin yapılması halinde ceza gerektiğini ifade eden nassın olması.²⁴

3. Tayyib (طَيِّب)

Tayyib ifadesi lügatte; “temiz ve güzel olmak anlamlarına gelen طاب fiilinden elde edilmiş bir sıfatı müşebbehedir. Selim fitratın hoşlanıp tüketmekle lezzet aldığı faydalı şeyleri ifade etmek için kullanılır. İstılahî anlamda ise; sıfatı olduğu şey için temiz, helâl ve

¹⁹ Nahl 16/116

²⁰ Molla Hüsrev, a.g.e. shf. 520

²¹ İbrahim Paçacı “Haram” Dini kavramlar sözlüğü DİB Yayınları, Ankara, 2006 shf.232

²² Nahl 16/115

²³ Nisa 4/19 – Maide 5/90

²⁴ Abdulkarim Zeydan, el Vecîz fi usûli’l fikh, Müessesetu’r Risale, Beyrut 2006 Shf. 35

tüketime uygun olma manalarına gelir²⁵. Kuran-ı Kerim’de; istifâde etmeye uygun temiz toprak ve yeryüzünün tümsek yerleri anlamında **صعيدا طيبا** ²⁶ kelimetü-ş şahâdeteyn anlamında **الكلم الطيب** ²⁷ helal rızık anlamında **الطيبات من الرزق** ilim sahibi ve günahlardan arınmış insan anlamında **طبتم فادخلوها خالدين** ²⁸, hayırlı nesil anlamında **ذرية طيبة** ²⁹, salih amel anlamında **ولا تتبدلوا الخبيث بالطيب** ³⁰ ifadeleri kullanılmıştır.

Tayyib ifadesinin konumuzla alakalı Kur’an-ı Kerim’deki kullanımları dikkate alındığında Tayyib ifadesi, selîm fitrat ve yeterli bir zihni kabiliyete sahip olan kimselerin Allah’ın (c.c) insanlara musahhar kıldığı bütün zâhirî ve bâtinî şeyler içerisinden hoş bulup istifâde etmekle lezzet aldığı veya çirkin görüp iğrenmediği helâl ve temiz şeyleri ifade eder.³¹ Bu bağlamda “tayyib” kavramının konumuzla alakalı Kur’an-ı Kerimdeki en belirgin kullanımı şu şekilde ifadesini bulmaktadır.

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أَحَلَّ لَهُمْ قُلْ أَحَلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتِ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلَّبِينَ يَعْلَمُونَهنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ فُكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

“Kendileri için nelerin helâl kılındığını sana soruyorlar. De ki: İyi ve temiz olanlar size helâl kılınmıştır. Yırtıcı hayvanlardan olup Allah’ın size öğrettiği ile eğiterek avcı hale getirdiğiniz hayvanların sizin için yakaladıklarından da yiyin; üzerine Allah’ın adını da anın. Allah’tan korkun, şüphesiz Allah’ın hesabı pek çabuktur.” ³²

Burada “tayyibât” ifadesinin helâl olduğuna hükmedilen şeylerin sıfatı olarak kullanılması, “tayyib” olma vasfının Allah’ın (c.c) hikmetinin iktizâsı çerçevesinde bir şeyin kullanımının helâl kılınmasının temel kriteri olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber haramlık ve helâlliği ile ilgili herhangi bir hüküm bulunmayan şeylerin “tayyib” vasfını taşımaları halinde helal kapsamında değerlendirilebileceği de ortaya çıkmaktadır.

²⁵ İsmail Karagöz, “Tayyib”, Dini Kavramlar Sözlüğü, DİB yayınları, Ankara 2010, shf. 636

²⁶ Maide, 5/6

²⁷ Fatır, 35/10

²⁸ Zümer, 73- Enfal,8/37

²⁹ Al-i imran, 2/32

³⁰ Nisa 4/2

³¹ Ebu’l Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Manzûr el Ensarî (v. 711/1311), Lisânül Arab, Cilt I, Shf. 563, Dâru-l Maarif, Kahire, ts.

³² Maide, 5/4

4. Habîs (خبيث)

Habîs kavramı lügatte “kötü tabiatlı olmak”, “şerli olmak”, “sinsi olmak” gibi anlamlara gelen **خبث** fiilinden türemiş sıfatı müşebbehedir. Kıymetsizliği sebebi ile hoşla gitmeyen ve çirkin görülen zâhirî ve bâtinî şeyleri ifade etmek için kullanılır.³³ Kur’an-ı Kerim’de; “insan fitratına uygun olmayan, ona ağır gelen ve onun kabiliyetlerini sınırlayan”³⁴ “Allah yolunda ortaya konulan çaba ve bu çabanın sonucunda ortaya çıkan güzel işlerin karşıtı olarak Allah’ın razı olmadığı pis ve değersiz işler ile hevesler”³⁵ “eşcinsel sapık ilişkiler” “insanın tenezzül etmeyeceği değersiz ve iğrenç şeyler” “Allah’ı inkâr etmek anlamına gelen veya şirke delalet eden her türlü asılsız, çirkin söz ve inanç”³⁶ “kalitesiz ve değersiz şeyler” “tabiatı bozuk, kötü ahlâklı ve çirkef insan” anlamlarında kullanılmıştır.³⁷ Yine Hz. Peygamber’in (s.a.s) bir Hadis-i Şerifi’nde “**خبث** ve **خبائث**” ifadelerini, kendilerinden Allah’a sığınılması gereken görünen ve görünmeyen pis şeyler veya varlıklar anlamında kullandığı görülmektedir. Fukâha birçok şeyin habâisten olup olmadığı konusunda ihtilaf etmekle beraber şu dört şeyin habâisten olduğu hususunda ittifak etmiştir³⁸. Bunlar; Leş (akıcı kanı olan hayvan ölüsü), domuz eti (mutlak olarak), insan beveli (dışkı ve idrar) ve akıtılmış kan (eti yenen hayvanlarınkı dâhil) Bütün bu Âyet-i Kerimeler birlikte değerlendirildiğinde “habîs” ifadesi ve türevlerinin çoğunlukla selim fitrat sahibi insanların istifadesine uygun olan temiz şeyler anlamındaki “tayyib” ifadesi ile beraber ve onun karşıtı olarak selim fitrat sahibi insanların kullanımına uygun olmayan iğrenç şeyler anlamında haram olan şeylerin temel vasfı olarak kullanıldığı görülmektedir. Dolayısı ile “habîs” ifadesinin “tayyib” kavramının karşıtı olarak, Allah (c.c) hikmetinin gerekleri çerçevesinde haram olan şeylerin temel vasfı olduğu ve hakkında haramlık ve helâllığe dair herhangi bir hüküm bulunmayan şeylerin üzerinde bu vasfın sabit olması halinde o şeylerin haramlığına sebep teşkil edeceği anlaşılmaktadır. Örneğin; Sigara kullanımının habîs bir şey olduğu tıp

³³ İbni Manzûr, a.g.e. Cilt II Shf. 141

³⁴ A’raf, 7/157

³⁵ Nisa,4/2

³⁶ İbrahim, 14/26

³⁷ Muhammed Fuad Abdalbaki, a.g.e. shf. 227

³⁸ Ebû Bekir b. Ali el- Haddad, el- Cevheratu’n Neyyira, Şerhu Muhtasaru’l Kudurî, Cilt II, Shf. 239, Fazilet Neşriyat, İstanbul, 1978

uzmanları tarafından inkâr edilemez bir biçimde ortaya konmuştur bu bağlamda sigara kullanma ve sigara fabrikalarına satmak üzere tütün yetiştirme vb. şeylerin hükmü diğer içkilerin sarhoş edicilik ortak vasfından hareketle şaraba kıyas edilip bu çerçevede yapılan her türlü üretim tüketim ve hizmetin haram kabul edilmesi gibi diğer habâise kıyasen açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

5. Necîs / Necâset (نجاسة / نجيس)

Günümüzde, haz merkezli seküler yaşam biçimi ve sömürü endeksli ekonomik anlayışın kaynağı olan batı medeniyetinin, Müslümanlar da dâhil bütün insanlığa tahakkümü neticesinde Müslümanlar açısından ortaya çıkan temel sorunlardan birisi de necis şeylerin temel tüketim maddeleri kapsamında doğrudan veya dolaylı olarak günlük hayatta kullanılmasıdır. Gıda maddelerinde katkı maddesi olarak kullanılmak üzere domuz derisi ve kemiğinden elde edilen jelatin, kozmetik ürünlerin hemen hemen tamamında alkol, plasenta ve domuz mamullerinin kullanılması bu konuda ifâde edilecek örneklerden sadece birkaçıdır. Bu durum necâset kavramını yeniden ele alma ve bu bağlamda konunun fikhî hükmünü ortaya koyma zarureti doğurmuştur.

“Necis” ifadesi genellikle vasıf ifade etmek için kullanılmaktadır. Üzerinde necislik vasfı bulunan şeylere necâset adı verilir. Necis, luğavi olarak kirlenmek, pis olmak anlamındaki نجس fiilinin ism-i failidir. Kirli, pis gibi anlamlara gelir ve طاهر ifadesinin karşıtıdır.³⁹ Necis mâhiyeti itibariyle pis olan eşyayı ifade etse de kötü iş ve insanlar için de neces veya necis ifadeleri kullanılmıştır⁴⁰. Nitekim kimi alimler tarafından necaset, biri “basar” diğeri “basiret” ile anlaşılabilen iki kısım olarak anlaşmıştır. Kur’an-ı Kerim’de ifade edilen müşriklerin necisliğini, necasetin basiretle anlaşılabilen kısmına örnek verilmiş maddi pislikler ise necasetin basar ile anlaşılabilen kısmına örnek verilmiştir.

³⁹ Molla Hüsrev Mevlânâ el- Kadı Muhammed b. Feramuz (v.885/1481), Düreru-l Hukkâm fi şerhi Ğururu-l Ahkam, Cilt I, Shf. 310, Fazilet Neşriyat, İstanbul, 1979

⁴⁰ Molla Hüsrev, a.g.e. Cilt I, Shf. 310

Hadis-i şeriflerde bu ifadenin müştakkatı olan birçok lafız kullanılmakta ve bu lafızlarla çoğunlukla “kirlilik durumu, şer’an pis kabul edilen şeyler” kastedilmektedir. Fıkıh literatürü içerisinde bu lafızlar genellikle “tüketilmesi haram olan maddeler ile ibâdete engel teşkil edecek ölçüde dinen pis sayılan şeyler için” kullanılmıştır.⁴¹

Türkçeye pislik olarak tercüme edebileceğimiz necâset iki alt başlık çerçevesinde ele alınır. Bunlar yukarıda çerçevesini çizmeye çalıştığımız hakiki necâset ile hükmi necâsettir. Hanefî ulemanın anlayışına göre hakiki necâset, namaz vb. ibadetlerin sıhhatine mani olup olmaması noktasında necâset-i galîza ve necâset-i hafife diye ikiye ayrılmıştır. Necâset-i galîza, üzerinde ittifak edilmiş açık nass ile necisliği sabit olan kan, dışkı vb. şeylerdir. Necâset-i hafife ise necisliği zanni delil ile sabit olup hakkında ihtilaf bulunan eti tüketilebilen hayvanların idrarı vb. şeylerdir.⁴²

Mâlikîlerin konuya yaklaşımları Hanefîlerle paralellik arz ederken Şâfiî ulema konuya daha farklı yaklaşmış; köpek ve domuz ile bu iki hayvanın artıkları ve temas ettikleri şeyleri necâset-i galîza, erkek bebeğin idrarını necâset-i hafife olarak değerlendirmişlerdir. Bu ikisinin dışında kalan şeyleri üçüncü bir tür ihdas ederek necâset-i mutevassıta olarak isimlendirmişlerdir.⁴³

Hanefî mezhebine göre hükmi necâset abdestsizlik halidir. Hükmi necâseti ifade etmek için “hades” ifadesi de kullanılmıştır. Hanbelîler, hükmen necis ifadesine “tezkiyesi mümkün olan necis şeyler” anlamını verirken, Şafiîler ise necisliği “duyu organları ile farkedilemeyen şeyler” ifade etmek için bu tâbiri kullanmıştır.

Necâset kavramı, günlük hayatta tüketilen şeylere etkisi bağlamında ele alındığında daha çok hakiki necâset ile ilgili ahkâmı değerlendirmek söz konusu olur. Necis maddelerden fayda temin etmenin hükmü konusunda ulema arasında ittifakla sâbit olan hususlar bulunduğu gibi ihtilafli hususlarda mevcuttur. Nitekim necis maddenin evveliyatındaki mâhiyeti ve hükmünden, en son hâlinde bir değişim varsa bu değişimin maddenin

⁴¹ Molla Hüsrev, a.g.e. Cilt I, Shf. 311

⁴² Molla Hüsrev, a.g.e. Cilt I, Shf. 310

⁴³ Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Rüşd. (v. 595/1198). Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetu'l Muktesid, cilt I, shf. 51, Beyrut: y.y. 1982

ayn'ına etkisine kadar birçok husus nazar-ı itibara alınmış çeşitli hükümler ortaya konulmuştur. Bu hükümlerle ilgili tafsilata ilerleyen bölümlerde geniş bir biçimde değinilecektir.

Mutlak olarak haram olan domuzun, necis ifadesinin eşanlamlısı olan rics ifadesi ile tavsif edilmesi eşyada bulunan necis olma vasfının onun haramlığına delil olabileceğini göstermektedir. Her haram olan şey necis olmamakla birlikte her necis olan şeyde bir mahzur olma durumunun bulunduğu söylenebilir. Kısaca; necis olmak, habâis dairesine girmenin delili, habâis dairesine girmek ise yasak olmanın sebebidir.

6. İstihlâk ve İstihâle (استحلال / استهلاك)

İstihlâk, luğatte yok olmak, ölmek manasına gelen هلك fiilinden müştaktır. Bu bağlamda lugavi olarak bir şeyi sarf etmek, harcamak demektir⁴⁴. Istilahta ise az olan bir şeyin renginden, tadından ve kokusundan eser kalmayacak bir biçimde çok olan başka bir şeye karışması demektir.⁴⁵ Bu bağlamda istihlâk, necis bir şeyin zâti mevcudiyetini korumakla beraber çok olan başka bir şey içerisine rengi, tadı ve kokusu gibi temel vasıfları anlaşılmayacak bir şekilde karışması iken; İstihâle, maddenin ayn'ının değişmesi suretiyle başka bir şeye dönüşmesini ifade etmektedir.⁴⁶ Bu tanımlar çerçevesinde istihlâkın örneğini İmam Serahsî, *el-Mebsût* adlı kitabında müstehlik yağlar ile ilgili şu şekilde izah etmektedir: “Bir yağa, meytenin erimiş iç yağı karışırsa ve birbirinden ayırma imkânı bulunmazsa temiz yağ fazla olsa bile onu yemek caiz değildir. Ancak aydınlanmada veya bir nesneyi yağlamada kullanılabilir. Çoğa göre hüküm vermek zarûret anında veya özel durumlarda olur. Bu yağın çoğu temizdir, diye tümüne temiz ve helal hükmü veremeyiz. Çünkü leş hayvanın yağı az da olsa ve diğer yağın içinde kaybolsa da o yağın içinde mevcuttur.”⁴⁷ İstihâleye de, kadim fikhî kaynaklarda şarabın bekletilerek sirkeye dönüşmesi ve tezeğin yanmak suretiyle küle dönüşmesi gibi

⁴⁴ Ebû't-Tâhir Meccüddin Muhammed b. Yakub Firuzâbâdî, *el-Kâmûs'ul-Muhît*, h-l-k Maddesi, haz. Enes Muhammed eş-Şamî, Zekerîya Cabir Ahmed, Kahire, Daru'l-Hadis, 2008 shf. 1804

⁴⁵ Saffet Köse, Murat Şimşek, *İstihlâk*, 1. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi, 2011, Shf. 122

⁴⁶ İbn-i Âbidîn, Muhammed Emin (v. 1252/1836) *Reddül-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar*, (çev. Mazhar Taşkesenlioğlu), Şamil Yayınevi, İstanbul 1987, cilt. I, shf. 899

⁴⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebsut*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts. cilt VI shf. 144

maddenin ayn'ında değişime sebebiyet veren şeyler örnek verilmiştir⁴⁸. Üzülerek ifade edilmelidir ki bu iki kavram bilimsel makaleler de dâhil birçok yerde doğru anlaşılammakta ve birbiri ile karıştırılmaktadır. Eşyanın ayn'ının kimyasal olarak dönüşüme uğramasını ifade eden istihaleden farklı olarak istihlak sadece eşyada meydana gelen fiziksel değişimi ifade etmektedir. Yani istihlâkta eşyanın ayn'ında bir değişiklik olmamakta sadece sıfatlarında bir değişiklik meydana gelmektedir. Bu şekilde istihlâk ve istihâle kavramlarını efradını cami' ağyarını mani' bir şekilde ifade ettikten sonra istihlâk ve istihâlede önemli olan şeyin asla kemiyet olmadığı, esas belirleyici unsurun eşyanın keyfiyeti olduğu net olarak anlaşılmmaktadır.

Gıda üretiminin olabildiğince sanayileştiği günümüzde gazoz vb. gazlı içeceklerden, şarapla yıkanmış ete, sulu yolumdan mayalara ve gıda katkı maddelerine kadar birçok hususta konu güncel bir biçimde irdelenmeyi beklemektedir. Günümüz İslam hukukçuları istihlâkı farklı şekillerde değerlendirmişlerdir. Bunların bir kısmı istihlâkı; “necis bir şeyin, eklendiği temiz şey içerisinde koku renk ve tadından eser kalmayacak bir biçimde kaybolması”⁴⁹ şeklinde ifade ederken diğer bir kısmı ise istihlâkı istihâle ile müradif kabul ederek “bir şeyin diğer bir şeye, var olan vasıf ve özelliklerini kaybedecek bir biçimde karışması olarak ifade etmiştir.”⁵⁰ Ayrıca istihlâkı “Dinen mahzurlu veya pis olan bir şeyin fazla olan helal şey içine girerek renk, tat ve koku bakımından kaybolmasıdır.”⁵¹ şeklinde tarif edenlerde olmuştur.

7. Gıda Katkı Maddeleri

Gıda maddeleri, Türk Gıda Kodeksi Yönetmeliği'nde “*Tek başına gıda olarak tüketilmeyen, gıda hammaddesi ve/veya yardımcı maddesi olarak kullanılmayan, tek başına besleyici değeri olan veya olmayan; seçilen teknoloji gereği kullanılan işlem sırasında kalıntı veya türevleri mamul maddede bulunabilen, gıdanın hazırlanması, tasnifi, işlenmesi, ambalajlanması, taşınması, depolanması ve dağıtımı sırasında gıda maddesinin tat, koku, görünüş, yapı ve diğer niteliklerini korumak, düzeltmek*

⁴⁸ İbn-î Âbidîn, a.g.e. cilt. I, shf. 209

⁴⁹ Muhammed Erfis, İstihlâkü'l-A'yânü'n-Necise fi Tasni'ıl-Gıda el-İnfeha ve'l- Cılâtın <http://www.islamfeqh.com/Nawazel/NawazelItem.aspx?NawazelItemID=2028>

⁵⁰ Nezih Hammad, el-Edviyet'ul-Müstemile 'ale'l-Kûhul ve'l-Muhadderât, Mecelletü Mecma'ıl- Fıkhi'l-İslâmî, Yıl:14, Sayı:16, shf.79

⁵¹ İbtisam el-Matrafi, et'Tedâvi bi'l-Muharramât, es-Sicillü'l-İlmî li Mü'tmer el-Fıkh-i İslam

veya istenmeyen değişikliklere engel olmak amacıyla kullanılmasına izin verilen maddelerdir."⁵²

Genel olarak gıda katkı maddeleri, gıdaların raf ömrünü uzatmak veya gıdaları sunum, tat, koku ve lezzet açısından iyileştirmek maksadıyla kullanılırlar. Bunlarla beraber, gıda üretimini kolay ve seri bir duruma getirme, üretim maliyetlerini asgari düzeyde tutma gibi amaçlarla da kullanılmaktadırlar. Gıda katkı maddeleri, kimi zaman gıdada bulunan bir özelliği muhafaza etmek için kullanılırken kimi zamanda gıdaya yeni bir vasıf kazandırmak için kullanılmıştır.⁵³ Gıda katkı maddeleri, tüketim ürünleri içerisinde kullanılmaları açısından şu şekilde sınıflandırılabilir: Antioksidanlar, aroma ve lezzet arttırıcılar, asitler, asitlik düzenleyiciler, ayırıcılar veya şelatlar, emülgatörler, emülsifiye edici tuzlar, enzimler, hacim arttırıcılar, itici gazlar, jelleştiriciler, kabartıcılar, kıvam arttırıcılar, koruyucular, köpüklenmeyi önleyiciler, modifiye nişasta, nem tutucular, paketlenme gazları, parlaticılar ve kaplama maddeleri, renklendiriciler, sertleştiriciler, stabilizatörler, tatlandırıcılar, topaklanmayı önleyiciler, un işlem maddeleri.⁵⁴ Gıda katkı maddelerini elde edildikleri şey açısından ise Doğal, doğala özdeş ve sentetik şeklinde üç kısma ayrılırlar. Doğal olan gıda katkı maddeleri hayvansal veya bitkisel kaynaklardan elde edilebileceği gibi organik veya inorganik başka kaynaklardan da elde edilebilir. Hayvansal yağlar ile birlikte mide, kemik, deri, gibi bütün uzuvlar ve aynı şekilde bitkilerin de kökleri, yaprakları, reçineleri, meyveleri ve meyve kabukları gibi parçaları katkı maddeleri için önemli birer kaynaktır.⁵⁵ Doğala özdeş katkı maddeleri de temelde kimyevi tekniklerle elde edilirler.⁵⁶ Doğala özdeş katkı maddelerini oluşturan bileşikler, doğada da bulunduğu için doğala özdeş diye isimlendirilmişlerdir. Sentetik (sun'î) katkı maddeleri ise değişik kaynaklardan kimyevi yollarla elde edilen ve kimyevi yapıları itibarıyla doğada var olmayan şeylerdir. Doğal olarak elde edilen maddelerden çeşitli kimyevi teknikler uygulanmak suretiyle üretilen katkı maddeleri ise yarı sentetiktir.⁵⁷ Avrupa Birliği tarafından kullanımına izin verilen katkı maddesi sayısı ise 350 civarındadır.⁵⁸

⁵² www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23172_1.pdf, erişim: 10.09.2019

⁵³ Harun Şimşek, Gıda Katkı Maddeleri Rehberi, Lemi Yayınları, 2011, 2. baskı, shf. 16

⁵⁴ Fatih Gültekin, Fark Etmeden Yediklerimiz Gıda Katkı Maddeleri, Server İletişim, İstanbul 2014, shf. 33-36

⁵⁵ Mehmet Akbulut, "Gıda Katkı Maddeleri: Fonksiyonları ve Kaynakları", 1. Ulusal Helâl ve Sağlıklı Gıda Kongresi, editör: Fatih Gültekin, Ankara, 2011, shf. 59

⁵⁶ Mehmet Akbulut, a.g.e. shf. 60

⁵⁷ Emine Aksoydan, Gıda Katkı Maddeleri ve İnsan Sağlığına Etkileri, Mikado Sağlık, İstanbul, shf. 5

I. BÖLÜM

1. TEMEL GIDA MADDELERİ VE AHKÂMI

Temel gıda maddelerini kökeni itibarı ile hayvansal ve bitkisel gıdalar şeklinde iki ana başlık altında ele almak mümkündür.

1.1. HAYVANSAL GIDALAR

Kur'an-ı Kerim'de tüketilmesi helâl olan hayvan kökenli gıdalar hakkında detaylı bilgi verilmemekle beraber temiz ve helal olan gıdaların yenilebileceğine dair genel ifâdenin⁵⁹ yanı sıra **بِهَيْمَةِ الْأَنْعَامِ**⁶⁰ ifadesi ile önceden beri tüketile gelen sığır, deve ve koyun gibi hayvanlar ifade edilmiştir.⁶¹ Bu hususta sınırın belirlenmesi, haram olan hayvan ve hayvan kökenli şeylerin ifade edilmesi ile gerçekleşmiştir. Kur'an-ı Kerim' de tüketilmesi haram olan hayvanlar ve hayvan kökenli besinler açıkça ortaya konulmuştur.

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

*“Allah size yalnızca murdar eti, kanı, domuz etini ve Allah’tan başkasının adına kesilmiş olanı haram kıldı. Ama biri zorda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça kendisine günah yoktur. Biliniz ki Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.”*⁶²

Bu Âyet-i Kerime’de haram olan hayvan ve hayvan kaynaklı şeyler ana başlıklar halinde ifade edilirken diğer bir Âyet-i Kerime’de meyte hakkında daha fazla beyanatta bulunularak şöyle buyurulmuştur:

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْوَاجِ ذَلِكُمْ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَنْسَى الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ

⁵⁸ Ümit Cihan Atman, “Katki Gıda Maddeleri ve Gıda Kontrolü”, Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, Mart 2004, Cilt: 13, sayı: 3, shf. 86

⁵⁹ Bakara, 2/172

⁶⁰ Ebul Kasım Huseyin b. Muhammed b. Mufaddıl Râğıb el-İsfehâni (v 502/1108), el-Müfredât fi garibil Kuran, Darul Kalem, Dimeşk, 1992 s. 499

⁶¹ Maide, 5/1; Hac, 22/28, 34

⁶² Bakara, 2/173

دِينِكُمْ فَلَا تَحْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنَ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı. Çünkü bunlar doğru yoldan sapmaktır. Bugün, kâfirler dininiz hakkında ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet’i beğendim. Kim açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın yiyebilir. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”⁶³

Yine başka bir Âyet-i Kerime’de ise konuya şöyle değinilmiştir:

قُلْ لَا آجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رَجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهْلًا لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“De ki: Bana vahyedilende, murdar et (meyte) veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah’tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum. Başkasına zarar vermemek ve sınırı aşmamak şartıyla, kim (yasaklananlardan) yemek zorunda kalırsa, bilsin ki rabbin bağışlayan ve esirgeyendir.”⁶⁴

Bu ifadelere benzer bir şekilde Allah (c.c) başka bir Âyet-i Kerime’de şöyle buyurmuştur:

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلًا لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Allah size sadece murdar eti (meyte), kanı, domuz etini ve Allah’tan başkası adına kesilmiş olanı haram kıldı. Ama biri zorda kalırsa, haksızlığa

⁶³ Mâide,5/3

⁶⁴ Enam, 6/145

*sapmadıkça, sınırı aşmadıkça; bilsin ki Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.”*⁶⁵

Bu Âyet-i Kerimeler’de haram kılınan hayvan kökenli şeyler şunlardır:

Kendiliğinden ölmüş veya nasslarda öngörülen biçimde boğazlanmadan öldürülen hayvanın (meyte/leş) eti⁶⁶ haram kılınmıştır. Bu bağlamda Maide süresi beşinci Ayet-i Kerimede ifade edilen “*boğulmuş*”, “*darb edilerek öldürülmüş*”, “*düşme sonucu ölmüş*”, “*süsülerek öldürülmüş*” ve “*yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanmış olan hayvanlar...*” meyte olarak haram kılınmışlardır.⁶⁷

Allah’ın (c.c) dışında herhangi bir kişi veya şey adına boğazlanan hayvanın eti de Tevhid inancı doğrultusunda haram kılınmıştır. Bu haramlığın kapsamına öncelikli olarak putlar adına boğazlanan hayvanlar girmektedir.⁶⁸ Bu Âyet-i Kerimelerin gereği olarak hayvan boğazlanırken Allah’ın adının zikredilmesinin mecburi olup olmadığı ihtilafıdır. Şafîiler, Âyet-i Kerimelerde ifade edilen bu haramlığın sadece putlar adına boğazlanan hayvanlar için geçerli olduğu varsayımı ile normal şartlarda Allah’ın adı anılmadan boğazlanan bir hayvanın etinin tüketilebileceğini iddia ederek hayvan boğazlanırken Allah’ın adının anılmasını müstehab kabul etmişlerdir. Hanefî ulema ise hayvan boğazlarken Allah’ın adının kasıtlı olarak terk edilmesi halinde hayvanın etini yemenin haram olduğunu, Allah’ın adının unutulması halinde hayvanın etinin yenebileceğini savunmuşlardır. Bunlarla beraber İbn-i Rüşd gibi bir kısım Mâlikî ulema nasıl olursa olsun Allah’ın adı zikredilmeksizin boğazlanan hayvanın etini yemenin haram olduğunu savunmuşlardır.⁶⁹

Ayet-i Kerimelere göre kan da tüketimi haram olan şeylerdendir. Fakat tüketimi haram olan kan, Enam süresinin 145. Ayet-i Kerimesinde ifade edilen “*akıtılmış*” kaydı doğrultusunda hayvandan diri olduğu esnada

⁶⁵ Nahl, 16/115

⁶⁶ Ebu Bekir Ahmed b. Ali er- Razî el-Cessâs, Ahkâmü’l-Kur’ân, Dâru İhyai’t-Türâsi’lArabi, Beyrut ts. Cilt I shf. 107

⁶⁷ Fahrettin er-Râzî, a.g.e, Cilt XIII, shf. 168

⁶⁸ Yusuf Karadâvî, el-Halâl ve’l-Harâm fil İslam, Darul Kur’ani’l Kerim, Beyrut 1978, shf. 48

⁶⁹ Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el- Kurtubî (v. 595) Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihayetu’l Muktesid, Beyrut, 1982 c. I, shf. 363

alınan veya hayvan boğazlanırken damarlarından boşalan kan olarak anlaşılmıştır.⁷⁰

Ayet-i kerimelerde haram olduğu ifade edilen bir başka şey ise domuz etidir. İlgili ayet-i kerimelerde sadece “domuz etinin” ifade edilmiş olması, domuzdan elde edilecek deri, yağ v.b şeylerin ve bunlardan elde edilen her türlü ma’mülün zikredilmemiş olması onları haramlık kapsamından çıkarmaz. Nitekim mu’cizul beyan olan Kur’an-ı Kerim burada mecaz-ı mürsel sanatını cüz’iyyet-külliyet alakası ile kullanmış cüz’ü ifade etmiş fakat küll’ü kastetmiştir. Yani tağlib gereği bu hayvandan ortaya çıkacak en önemli fayda etinin kullanılması olacağından eti zikredilmiş bütün cüzleri kastedilmiştir. Domuz eti ve mâmullerinden sakınma hususunda varılan ittifakı Cessâs, “Ümmetin domuzla alakalı ayetlerin metninde ittifak ettiği gibi, bu ayetlerin muhtevâsı ve anlaşılmasında da ittifak ettiği”⁷¹ ifade ederek vurgulamaktadır. İmam Ebu Yusuf’tan tabaklandığı takdirde domuz derisinin kullanılabileceğine dair bir rivayet bulunmakla⁷² beraber bu rivayet, “zahirü’r-rivâye” kapsamında mezhepte fetvaya esas olan râcih görüş ile uyuşmamaktadır.

Kur’ân-ı Kerim’de tüketilmesi haram olan hayvansal şeyler temelde; meyte, akıtılmış kan, Allah’tan başkası adına kesilen hayvanlar ve domuz eti ve olmak üzere dört tanedir. Bunlar iki tanesi Mekke’de (Enâm, Nahl) ikisi tanesi ise Medine’de (Bakara, Maide) nazil olan dört sûrede ifâde edilmiştir. Bu Âyet-i Kerimeler genellikle hasr ifade eden bir üslupla ortaya konulmuştur.⁷³ Bu noktada Hz. Peygamber’in (s.a.s) yağ, peynir ve yaban eşeğinin etinin hükmü ile ilgili soruya “*Helâl, Allah’ın kitabında helâl kıldıklarıdır. Haram da Allah’ın kitabında haram kıldıklarıdır. Hakkında bir açıklamada bulunmadıkları ise serbest bıraktığı (mubah olan) şeylerdendir.*” Şeklinde cevap verdiği rivayet edilmiştir.⁷⁴ İbn Abbas’ın (r.a) da haram olan şeylerle ilgili görüşüne başvuranlara “*Cahiliyye halkı bazı şeyleri yerler, bazı şeyleri ise iğrenç sayarak yemezlerdi. Allah*

⁷⁰ Fahrettin er-Râzî, a.g.e, Cilt XIII, Shf. 170

⁷¹ Cessâs, a.g.e, cilt. I, shf. 124

⁷² Serahsî, a.g.e. cilt. I, shf. 202; Tahtâvî, Hâşiyetü’t-Tahtâvî alâ merâkı’l-felâh, Kahire, 1356, shf. 90

⁷³ Fahrettin er-Râzî, a.g.e, Cilt XIII, shf. 168

⁷⁴ İbni Mâce Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el Kazvini (v. 274/887), es Sünen, كتاب الأئمة (29. Kitap), باب أكل الجبن و السمن (Et’ime, 60), Çağrı yayınları, İstanbul 1981

peygamberini gönderdi, kitabını indirdi. Helâl ve haram kıldığı şeyleri açıkladı. Allah'ın helâl kıldığı şeyler helâl, haram kıldığı şeyler haram, açıklama yapmadığı şeyler ise serbesttir.” dediği ve Enam Süresinin 145. Ayet-i Kerimesini okuduğu rivayet edilmektedir.⁷⁵ Diğer taraftan Hz. Peygamber'in (s.a.s) ilgili Âyet-i Kerimelerde yer alan hayvanların dışında başka hayvanların etlerinin tüketilmesini yasakladığına dair rivayetler mevcuttur. Kısaca; avını köpek dişleri ile yakalayan ve bu dişleri ile kendisini koruyan yırtıcı hayvanların, avını pençeleri ile yakalayan ve pençeleri ile saldıran yırtıcı kuşlar ve ehli eşeklerin etlerinin tüketilmesini haram kıldığına dair çeşitli sıhhat derecesine sahip rivayetlerdir bunlar. Bu noktada Hz. Peygamber'in (s.a.s) bu yasaklamaları ile haram olan hayvansal şeyleri dört başlıkla sınırlayan Âyet-i Kerimeler beraber değerlendirildiğinde Hadis-i Şeriflerin ilgili ayeti kerimelerdeki hasr'ı nesh ettiği şeklinde telif çabalarına girmektense Elmalılı Hamdi Yazır'ın şu yaklaşımı daha uygun gözükmektedir Bu yaklaşıma göre Âyet-i Kerimelerde ifade edilenlerin dışında Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından haram kılınan şeyler, aşağıdaki Âyet-i Kerimenin ifade ettiği gibi selim bir fitrata ve üstün bir zihni kabiliyete sahip olan Hz. Peygamberin bu şeyleri habâisten görmesi ve bunları ayet-i kerimelerde geçen “rics”, “fisk” v.b gibi illetlerin açıklanması ve uygulanması bağlamında değerlendirilmelidir.⁷⁶

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler.”⁷⁷ Bu bağlamda Hanefî ulema “haram” lafzını sadece sübûtu ve delâleti kat'î olan naslarla haramlığı

⁷⁵ Ebu Davud Süleyman b. Eş'as b. İshak el Ezdi es-Sicistanî (v. 275/888), es-Sünen, كتاب الأَطْعَمَة (21. Kitap), باب ما لم يذكر تحريمه (Et'ime 30), Müessesetü'r Risale, Beyrut, 2015

⁷⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, (v. 1941) Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat, 1979 Cilt III, shf. 2075

⁷⁷ A'raf, 7/157. Ayrıca bkz. Nisa, 4/2, Maide, 5/10

sabit olan şeyler için kullanılabileceğini değerlendirmiş, bunların dışındakiler için “mekruh”, “yenilmez”, “yenilmesi yasaklanmış” gibi ifâdelerin kullanılmasının doğru olacağını ifade etmişlerdir.⁷⁸ Öte yandan Kâsânî’nin de ifade ettiği üzere Hanefî ulema “haram” ifadesini sadece haramlığı nass ile sabit olmuş şeyler için kullanmakla ve Âyet-i Kerimelerin kapsamına girmeyenler şeyler için “mekruh” ifadesini tercih etmekle beraber bunları tüketmekten sakınmanın şart olduğunu vurgulamaktadırlar.⁷⁹

Hayvansal ürünlerin tüketim açısından hükmünün ortaya konulmasında fukâha arasında birçok ihtilaf söz konusudur. Bütün bu ihtilafların temelinde konu ile ilgili Hadis-i Şeriflerin subût ve delâletlerinde düşülen ihtilaf ile beraber ulemanın hüküm istinbâtı ameliyesinde takip ettiği usûlün hayata farklı yansımalarından kaynaklanmaktadır.⁸⁰ Deniz hayvanları ile alakalı olarak Kur’ân-ı Kerimde genel olarak, deniz hayvanlarını avlamanın helal olduğu⁸¹ ve avlanan deniz hayvanlarının etlerinin “taze et” olarak ifade edildiği⁸² görülmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber’in de (s.a.s) deniz ve içindekiler ile ilgili “*suyu temiz, meytesi helaldir*”⁸³ dediği rivayet edilmiştir. Bu bağlamda mezheplerin deniz ürünleri ile alakalı yaklaşımları kısaca şu şekildedir; Malikiler, suda yaşayan hayvanların hepsinin etinin yenebileceği görüşünü savunurken.⁸⁴ (Bazı Mâlikî fakihler kaplumbağa gibi hem suda hem de karada yaşayan hayvanların etlerinin tüketilebilmesi için tezkiyeyi şart koşturmuştur.)⁸⁵ Hanbelî fukaha ise kurbağa, su yılanı ve timsahın haricinde suda yaşayan hayvanların hepsinin etlerinin yenebileceğini görüşünü benimsemiştir⁸⁶. Şafîî ulemanın tercih ettiği görüşe göre; sadece suda hayatını devam ettirmek kaydıyla deniz domuzu vb. hayvanlarda dâhil olmak üzere bütün deniz hayvanlarının etlerinin

⁷⁸ Mâturîdî, Tevîlât, Cilt V, shf. 241

⁷⁹ Kâsânî, Alâuddin Ebu Bekir b. Mesud, (v. 587/1191), Bedâiu’s-Sanai fi tertibi’s Şerai, Daru’l Kutubi’i İlmiyye, Beyrut, 1997, Cilt V, shf. 37

⁸⁰ Mehmet Şener, hayvan md, Diyanet İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları 1998, cilt XVII, shf. 95

⁸¹ Maide,5/96

⁸² Fatır, 35/12

⁸³ Ebu Davud, a.g.e. كتاب الطهارة (1. Kitap), باب الوضوء بماء البحر (Taharet, 40)

⁸⁴ Abdurrahman Cezerî, Kitâbü’l-fikh alel Mezahibi’l Erba’a, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1986, cilt II, shf. 5

⁸⁵ İbn-i Rüşd, Ebu’l Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubi el-Cedd, el-Beyân ve’t Tahsil, Beyrut 1988, cilt III, shf. 300

⁸⁶ İbn-i Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakudin Abdullah b. Ahmed, el-Muğnî, Mektebetu’r Riyadi’l Hadise, Riyad, 1981 cilt XIII, shf. 345

tüketilmesi helaldir.⁸⁷ Hanefî mezhebi ise su ürünlerinden sadece kendiliğinden ölmemiş olma şartına bağlı olarak balık çeşitlerinin tüketilmesi görüşünü benimsemiştir.⁸⁸

Hayvanlardan elde edilen süt, yumurta vb. diğer besinler elde edildiği hayvanın etinin hükmüne tabidir. Dolayısı ile eti helâl olan hayvandan elde edilen süt, yumurta vb. gıdalar helâl, eti haram veya mahzurlu olan hayvanlardan elde edilen süt, yumurta vb. şeyler da haram veya mahzurlu kabul edilmişlerdir.⁸⁹

Hayvanlardan elde edilen ürünlerden ihtilaf konusu olanlardan biride “peynir mayası”dır. Bu maya şayet etinin yenilmesi helâl olan ve nasslarda öngörülmuş şekilde tezkiyesi yapılmış bir hayvandan elde edilirse temiz kabul edilir ve dolayısıyla bu maya kullanılarak elde edilen peynirin tüketilebileceğine dair ittifak vardır.⁹⁰ Şayet bu maya meyleden veya nasslarda öngörülmuş biçimde tezkiyesi yapılmamış bir hayvandan elde edilmişse kullanımı konusunda ihtilaf vardır. İmam Ebu Hanife’ye (r.h) göre kullanımında bir sakınca yokken İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed ise bu mayanın katı olması halinde yıkanarak temizlenip kullanılabilceğini sıvı olması halinde ise temizlenmek mümkün olmadığı için kullanılamayacağını ifade etmişlerdir.⁹¹ Diğer mezheplere mensup fakahânın çoğunluğu meyleden elde edilen peynir mayasını temiz görmemiş ve kullanımına cevaz vermemiştir.

1.2. BİTKİSEL GIDALAR

Bitkilerden elde edilen besinler prensip olarak mubâh kabul edilmiştir. Fakat bunların içerisinde haram kılınanlarda vardır. Bunlar: sarhoşluk veren içecekler, uyuşturucu maddeler ve insan sağlığına zarar veren zehirli şeylerdir.⁹² Kur’an-ı Kerim’de **خمر** lafzı ile ifade edilen şarap⁹³

⁸⁷ Şemsaddin Hatib Muhammed b. Ahmed Kahiri Şafii Şırbîni, Muğni’l-muhtâc ila Ma’arifeti Meani Elfazi’l Minhac, Beyrut 1997, cilt IV, shf. 399

⁸⁸ Ali b. Ebi Bekr el-Merğînânî, el-Hidâye Şerhu Bidayeti’l Mübtedi, Beyrut, ts. cilt IV, shf. 69-70

⁸⁹ Merğînânî, a.g.e. cilt IV, shf. 67

⁹⁰ el-Mevsûatü’l-Fıkhiyye, cilt V, shf. 155

⁹¹ İbn-i Âbidîn, a.g.e, cilt. I, shf 360

⁹² Gazâlî, Ebu Hamid Huccetü’l İslam Muhammed b. Muhammed, İhyâu Ulûmi’-d-Din, İstanbul, 1985 cilt II, shf. 93

ve buna kıyasen bütün alkollü içkiler net bir biçimde yasaklanmışlardır. Burada **خمر** lafzı ile alakalı mevcut ihtilafa değinmek yerinde olacaktır. Cumhur, sarhoşluk meydana getiren her şeyin **خمر** lafzına dâhil olduğunu dolayısıyla şarabın dışında sarhoşluk veren diğer şeylerde kıyasa başvurmaksızın haramlığın doğrudan o şeylerin kendisinde sâbit olduğu görüşünü savunurken Hanefî ulemanın bu konudaki yaklaşımı farklı olmuştur. Nitekim Hanefîlere göre **خمر** lafzı sadece “pişirilmemiş üzüm suyunun kabarıp, sertleşip köpük atması neticesinde elde edilen ve içildiği takdirde sarhoşluk meydana getiren içeceği”⁹⁴ ifâde etmektedir. Bütün bunlarla beraber çoğu sarhoşluk veren şeyin sarhoşluk vermeyecek miktarlardaki azını tüketmenin haram olduğu konusunda fukaha arasında ittifak vardır.⁹⁵

Kadim fikhî kaynaklarda sarhoşluk meydana getiren içkilerle beraber afyon ve haşhaş gibi nebati uyuşturuculara da değinilmiştir. Bu maddelerin keyif verici olarak kullanılmak suretiyle insanın aklını ifsat etme kabiliyetinin bulunduğu ifâde edilmiş ve dolayısıyla haram olarak kabul edilmeleri gerektiği ortaya konulmuştur. Zira konu Din-i Mübin olan İslam’ın hikmet nazariyesi doğrultusunda ele alındığında bu maddelerde bulunan zarar, haramlığı nass ile sâbit olan şarab vb. içkilerin zararından çok daha ötededir. Nitekim ana-babaya hakaret etmek veya onları darb etmek nasıl ki lafzen onlara sadece “öf” demeyi yasaklayan ayet-i kerimenin delâleti ile haram ise burada da yaklaşık olarak aynı durum söz konusudur. Ortaya konan bu temel hüküm ile birlikte bu gibi şeylerin zarûret kapsamında muayyen ölçüler çerçevesinde sadece tedavi maksadıyla kullanılabilmesine de işaret edilmiştir.⁹⁶

Nebatî mamullerin tüketimi hususunda ifâde edilmesi gereken diğer bir konuda sigara vb. tütün mamulleridir. Bunlarla ilgili önceki ulema mübahlıktan haramlığa kadar farklı görüşler ortaya koymuştur. Bu durum sigara vb. şeylerin zararının o dönemlerde bu gün olduğu kadar açık bir şekilde bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Sigara vb. tütün mâmulleri bu

⁹³ Maide, 5/90-91

⁹⁴ Abdullah b. Muhammed el Mavsili, el-İhtiyâr li ta’lîli’l-Muhtâr, Kahire 1951, cilt IV, shf. 99

⁹⁵ İbn-i Kudâme, a.g.e, cilt XII, shf 495

⁹⁶ İbn-i Âbidîn, a.g.e, cilt X, shf. 41

gün ortaya çıkan zararları ile beraber değerlendirildiğinde habâisten oldukları tıp uzmanları tarafından inkâr edilemez bir biçimde ortaya konmuştur. Bu bağlamda sigara ve türevlerini kullanma ve sigara fabrikalarına satmak üzere tütün yetiştirme vb. şeylerin hükmü diğer habâise kıyasen açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.⁹⁷

Nebatî besinlerle ilgili bir diğer konu da son dönemlerde ortaya çıkan genetiği değiştirilmiş ürünlerdir. Her ne şekilde olursa olsun bu doğrultuda yapılan çalışmaların bitkinin fitratına müdahale kapsamına girdiği, bu müdahalenin sadece ticari faydalar çerçevesinde genellikle gayr-i müslimler tarafından yapıldığı ve mahiyeti ile uzun ve kısa vadede sonuçlarının tam olarak bilinemediği beraber değerlendirildiğinde, en azından bu alanda ihtisas sahibi Müslümanlar tarafından ortaya net bilgiler konuluncaya kadar bu besinlerin mahzurlu olduğu anlaşılmaktadır.

---

⁹⁷ El-Karadâvî, a.g.e, shf. 77

II. BÖLÜM

1. GIDA KATKI MADDELERİ

Gıda katkı maddeleri, normal koşullarda tek başına tüketilmesi mümkün olmayan ya da tüketilse bile tek başına besleyici değeri olmayan, çeşitli kaynaklardan elde edilmiş yan mâmuldir. Beslenme maksadı ile üretilen ürünlerin, işlenmesi, hazırlanması, ambalajlanması, taşınması, depolanması sırasında amaçlanan sonucu elde etmek için ürüne veya yan ürüne doğrudan ya da dolaylı olarak ve bilinçli bir şekilde katılan maddelerdir.”⁹⁸

Başka bir ifade ile gıda maddelerini renklendirmek, tatlandırmak ve ya gıdaların raf ömrünü uzatmak amacıyla çeşitli işlemlerden geçirilmek suretiyle farklı oranlarda yiyeceklere ilave edilen maddelerdir. Gıda katkı maddeleri antioksidan, koruyucu, renklendirici, kıvam arttırıcı, tatlandırıcı, emülsifye edici (su ve yağ gibi birbiri içerisinde çözülmeyen iki maddenin üçüncü bir bileşik ile bir arada tutulması), dengeli hale getirici ve asitliği düzenleyici gibi kullanım amaçları vardır⁹⁹

1.1. GIDA KATKI MADDELERİNİN TANIM VE TARİHÇESİ

Türk Gıda Kodeksi Yönetmeliği’nde gıda katkı maddelerinin tanımı şu şekilde yer almaktadır: “Tek başına gıda olarak tüketilmeyen, gıda hammaddesi ve/veya yardımcı maddesi olarak kullanılmayan, tek başına besleyici değeri olan veya olmayan; seçilen teknoloji gereği kullanılan işlem sırasında kalıntı veya türevleri mâmul maddede bulunabilen, gıdanın hazırlanması, tasnifi, işlenmesi, ambalajlanması, taşınması, depolanması ve dağıtımını sırasında gıda maddesinin tat, koku, görünüş, yapı ve diğer niteliklerini korumak, düzeltmek veya istenmeyen değişikliklere engel olmak amacıyla kullanılmasına izin verilen maddelerdir.”¹⁰⁰

Gıda katkı maddeleri ile ilgili, elde edildikleri kaynakları dikkate alarak daha basit bir tanımlama şöyle yapılabilir; Organik veya inorganik

⁹⁸ Erdoğan Küçüköner, Helal Gıda Sertifikasyonunda Gıda Katkı Maddelerinin Yeri, 2011, shf.12

⁹⁹ Mehmet Akbulut, Gıda Katkı Maddeleri: Fonksiyonları ve Kaynakları, 2011, shf. 59

¹⁰⁰ www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23172_1.pdf, erişim: 10.09.2019

kaynaklardan çeşitli yöntemlerle saf olarak veya kimyasal olarak elde edildikten sonra, farklı amaçlar için besinlere katılan öğelerdir. Bu tanım gıda katkı maddesinin gıdanın doğal yapısında miktar veya kimyasal olarak var olmayan bir öğe olduğunu öne çıkarması açısından önemlidir.

Gıda katkı maddelerine tarihsel açıdan bakıldığı zaman bu günkü kullanıma benzer bir kullanımın Milattan Önceki yıllarda dahi var olduğu görülmektedir. Örneğin et ürünlerinin raf ömrünü uzatmak maksadıyla M.Ö. 3000’li yıllarda tuzdan faydalandığı ve yine aynı dönemin 900’lü yıllarında da tuz ve odun dumanından elde edilen isin gıdaların raf ömrünü uzatmak maksadı ile kullanıldığı görülmektedir. Gıda katkı maddelerinin kazanç maksadı güdümlenerek üretilip pazar bulmasına dair ilk örnekler ise 18. yy ilk yarısında kalsiyum fosfat’ın kullanılmasıyla kendini göstermiştir. Günümüzde gıda katkı maddelerinin kullanımındaki temel sebebin gıdaların raf ömrünü uzatmak veya gıda maddesine suni olarak renk, tat ve koku vermek suretiyle ona olan rağbeti arttırmak¹⁰¹ gibi ticari kaygılar olduğunu düşünüldüğünde gıda katkı maddelerinin masum olmadığı anlaşılacaktır. Katkı maddeleri içerisinde yer aldığı ürünlerin ambalajında E kodu ile ifade edilmektedir. Bu uygulama Avrupa ülkeleri tarafından 1962 yılında alınan bir karar ile 1965 yılından itibaren başlamıştır. Bu uygulama tamamen faydadan hali olmamakla beraber Müslümanların gıdalar ile ilgili hassasiyetlerini tamamen karşılayamamaktadır. Bu nedenle Müslüman ilim adamlarının, bu konuda kendi değer yargıları doğrultusunda çalışma ve analizler yaparak bu analiz ve çalışmaların sonuçlarını ilgili gıda ambalajlarının üzerinde en yalın biçimde ifade etmesi gerekir. Ülkemizde gıda katkı maddelerinin kullanımı ile ilgili, Türk Gıda Kodeksi Yönetmeliği’ne bağlı tebliğlerde Avrupa Birliğine standartlarındaki gıda katkı maddelerinin eklenebileceği maddeler ve kullanım oranları belirtilmiştir. Bu çerçevede ülkemizdeki yasal düzenlemeler “Türk Gıda Kodeksi-Gıdalarda Kullanılan Renklendiriciler Tebliği (25.08.2002 tarihli ve 24857 sayılı Resmi Gazete)¹⁰², “Türk Gıda Kodeksi-Renklendiriciler ve Tatlandırıcılar Dışındaki Gıda Katkı Maddeleri Tebliği” (22.05.2008 tarih

---

¹⁰² Özgen Canan Oto, Gıda katkı maddelerinin tüketilmesine nasıl izin verilir, 1. Ulusal Helal ve Sağlıklı Gıda Kongresi, 19 – 20 Kasım 2011, Ankara, Sözlü Bildiri, shf.4

ve 26883 sayılı Resmi Gazete) ve “Türk Gıda Kodeksi-Gıda maddelerinde sarf edilen Tatlandırıcılar Tebliği (21.09.2006 tarihli ve 26296 sayılı Resmi Gazete) olup, gıda katkı maddelerinin hangi ürünlerde en fazla hangi ölçüde kullanılmasına izin verildiği konu ile ilgili tebliğ hükümlerince tayin edilmiştir.¹⁰³ Gıda katkı maddelerinin mahzurlu ya da mahzursuz olmalarındaki temel faktör elde edildikleri kaynaktır. Bu bağlamda hayvanlardan temin edilen gıda katkı maddelerinin kullanımında daha dikkatli olmak gerekmektedir.¹⁰⁴ Çünkü İslam dini, Müslümanlara hayvansal gıdaların tüketimi ilgili detaylı mükellefiyetler yüklemiş ve onları bu mükellefiyetleri yerine getirme hususunda sıkı bir şekilde uyarmıştır. Bu doğrultuda gayr-i müslimler tarafından üretilen hayvan kaynaklı gıda katkı maddeleri ve bu maddelerin doğrudan veya dolaylı olarak karıştırıldığı şeyler zann-ı galip ile mahzurludur. Müslümanlar tarafından üretilen hayvan kaynaklı gıda katkı maddeleri ise eğer akredite kuruluşlar tarafından “*helal*” olarak belgelendirilmemişse şüphelidir. Bitkilerden elde edilen gıda katkı maddeleri mahzurlu veya mahzursuz olmaları açısından değerlendirildiğinde, bu ürünlerin insan sağlığına etkileri hükmün ortaya konulmasında belirleyici olmaktadır. Bitkilerden elde edilen gıda katkı maddeleri, insan sağlığı açısından zararlı olmamak şartı ile genellikle mahzursuzdur. Gıda katkı maddeleri istihlak bağlamında İslam Hukuku açısından ele alındığında, evvela bu maddelerden elde edilecek menfaatlerden daha öncelikli olarak bu maddelerin ortaya çıkaracağı zararlardan sakınmak esas olmalıdır. Nitekim bu husus, gıda katkı maddeleri ile beraber insanoğlunun istifade ettiği her şeyi kapsayacak bir tarzda şu ifadelerle genel kaide haline getirilmiştir. “*Def’i mefâsid celb-i menâf’iden evladır.*”¹⁰⁵ Başka bir ifade ile bir şey hem faydaya hem de zarara muhtemel olduğunda zararın defedilmesi öncelikli olarak tercih edilir.¹⁰⁶ Ülkemizde gıda katkı maddelerinin kullanımı ile ilgili usul şu şekildedir: Gıda katkı maddeleri kullanılmadan önce belirli toksikolojik testlerden geçirilerek insan sağlığı açısından tehlike teşkil etmeyecek miktarlar belirlenir ve gıda katkı maddesi bu ölçüler içerisinde

¹⁰³ Özgen Canan Oto, adı geçen tebliğ, shf.4

¹⁰⁴ Harun ŞİMŞEK (Gıda Yüksek Mühendisi) A’dan Z’ye Hayvansal Kaynaklı Gıda Katkı Maddeleri, Lemi Yayınları, İstanbul, 2012

¹⁰⁵ İbn Nüceym, a.g.e, Cilt I, shf. 25

¹⁰⁶ Mustafa YILDIRIM, Mecelle’ nin Küllî Kâideleri, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001 shf. 90

kullanılır. Kullanılan bu gıda katkı maddesinin insan sağlığı üzerindeki etkileri takip edilir. Bu maddenin bir zararının ortaya çıkması halinde gerekli düzenlemeler yapılarak ya miktarı azaltılır ya da tamamen yasaklama yoluna gidilir. Örneğin E128 kodlu Red 2G isimli madde gıdalara kırmızı renk vermek maksadı ile kullanılırken kanserojen etkileri tespit edildiği için 2007 yılından beri ülkemizde yasaklanmıştır.

Fatih Gültekin konu ile ilgili olarak şu tespitlerde bulunmaktadır: *“Gıda katkı maddelerinin düşük miktarda tüketildiği zaman güvenli oldukları söylene de bu maddeler az da olsa bazı hastalıklar açısından risk taşımaktadır. Nitekim izin verilen miktarlarda tüketildiği durumlarda bile katkı maddelerinin kanser, hiperaktivite, alerji ve cilt problemleri, iltihabi bağırsak hastalıkları, spastik kolon, metabolik hastalıklar, epilepsi ve migren gibi bazı hastalıkların oluşmasına veya şiddetinin artmasına sebep olabileceklerine dair deliller mevcuttur.”*¹⁰⁷ Gıda katkı maddeleri ile ilgili olarak yaptığımız bu değerlendirmeden sonra dinen mahzurlu olan başlıca gıda katkı maddeleri ve zararlarına özgün başlıklar halinde değinmek faydalı olacaktır.

1.2. GIDA KATKI MADDELERİNİN KAYNAKLARI VE KULLANIMI

Gıda katkı maddelerini elde edildikleri kaynak açısından temelde doğal, doğala özdeş ve sentetik (sun’î) olmak üzere üç kısımda değerlendirmek mümkündür. Doğal gıda katkı maddeleri, organik olarak hayvanların yağları, kemikleri, derileri, kılları vb. bütün cüzlerinden, bitkilerin kök, reçine, yaprak, meyvelerinden elde edilebilecekleri gibi inorganik olarak demir, magnezyum, potasyum ve fosfat gibi maddelerden de elde edilebilirler. Doğala özdeş gıda katkı maddeleri ise temelde kimyevî yollarla elde edilmelerine rağmen içerdikleri bileşiklerin doğada da bulunması sebebiyle bu şekilde isimlendirilmişlerdir. Sentetik gıda katkı maddeleri de değişik kaynaklardan kimyevî yöntemler kullanılarak elde edilen ve içerdiği bileşikler açısından doğada özdeşi bulunmayan

¹⁰⁷ Fatih Gültekin, a.g.e. shf. 158

mânullerdir. Kaynağı itibarıyla doğal olup kimyevî işlemlerle elde edilen gıda katkı maddelerine ise yarı sentetik denilmektedir.¹⁰⁸

Günümüzde market raflarında yer alan endüstriyel mânullerin hemen hemen tamamında gıda katkı maddesi bulunmaktadır. Dolayısıyla her türlü unlu mâmul, sütlü mânuller, işlenmiş et ürünleri, şekerlemeler, gazlı içecekler, hazır çorbalar, dondurmalar gibi yiyecek ve içeceklerin neredeyse hepsi gıda katkı maddesi içermektedir.¹⁰⁹ Genel olarak gıda katkı maddelerinin kullanılma amacı, gıdaların raf ömrünü uzatmak veya görünüm, koku, tat ve lezzetlerini câzip bir hale getirmektir. Bunun yanında gıda katkı maddeleri, kullanıldığı mâmulün kalitesini ve çeşitliliğini arttırma, gıda üretimini seri ve basit bir hâle getirme, maliyeti düşürme, gıda üretiminde belli bir standart oluşturma vb. amaçlarla da kullanılmaktadırlar. Gıda katkı maddeleriyle kimi zaman içerisine karıştırıldıkları gıdalara yeni vasıflar kazandırılırken kimi zamanda onların mevcut vasıflarının muhafaza edilmesi amaçlanır¹¹⁰. Gıda katkı maddeleri, gıdalardaki kullanım amaçlarına göre şu şekilde sınıflandırılmıştır: Antioksidanlar (bozulmayı engelleyenler), aroma ve lezzet arttırıcılar, asitler, asitlik düzenleyiciler (gıdaların asit baz dengesini ayarlamak amacıyla kullanılanlar) , ayırıcılar veya şelatlar (metal iyonları), emülgatörler (birbiri içinde çözülmeyen yağ ve suyu bir arada tutmak için kullanılanlar), emülsifiye edici tuzlar, enzimler, hacim arttırıcılar, itici gazlar, jelleştiriciler, kabartıcılar, kıvam arttırıcılar, koruyucular, köpüklenmeyi önleyiciler, modifiye nişasta, nem tutucular, paketleme gazları, parlaticılar ve kaplama maddeleri, renklendiriciler, sertleştiriciler, stabilizatörler, tatlandırıcılar, topaklanmayı önleyiciler, un işlem maddeleri.¹¹¹

¹⁰⁸Emine Aksoydan, a.g.e. shf. 5

¹⁰⁹ Erdoğan Küçüköner, Yeni Ürün Geliştirmede Gıda Katkı Maddelerinin Fonksiyonları ve Önemi, Gıda Teknolojileri Dergisi 2006, shf. 176

¹¹⁰ Harun Şimşek, Gıda Katkı Maddeleri Rehberi, Fazilet Neşriyat 2011, 2. baskı, shf. 15-17

¹¹¹ Fatih Gültekin, Fark Etmeden Yediklerimiz Gıda Katkı Maddeleri, Server İletişim, İstanbul 2014, shf. 33-36.

1.3. GIDA KATKI MADDELERİYLE İLGİLİ ULUSLARARASI KURULUŞLAR

Gıda katkı maddelerinin sistematik olarak değerlendirilmesi 1956 yılında WHO (Dünya Sağlık Örgütü) ve FAO (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü) tarafından, 43 ülkeyi kapsayan kapsamlı bir tarama yapması ile gerçekleşmiştir. 1962 yılında FAO ve WHO örgütlerinin bu konularda uzmanları bir araya gelerek oluşan JECFA (Birleşik Gıda Katkı Uzman Komitesi) günümüzde de gıda katkı maddesi olarak kullanılan bütün kimyevî mâmuller için toksikolojik faaliyetleri düzenleyen, yürüten ve sonuçlarını değerlendiren uluslararası bir kurumdur. Bunlarla beraber gıda katkı maddeleri ile ilgili yasal çalışmaları yapan ve bu maddelerin kullanım miktarlarını belirleyen kuruluşlar vardır. Bunlar; Uluslararası Gıda Kodeksi Komitesi (CAC) (Bu komite gıdalarla ilgili standardasyon çalışmaları yapar.) Gıda katkı ve Kontaminantları Kodeksi Komitesi (CCFAC) (Bu komite gıda katkı maddeleri ile ilgili kısıtlamalar getirir ve bu maddelerin gıdalarda kullanılacak maksimum ölçüleri ortaya koyar.)¹¹²

Gıda katkı maddeleri büyük oranda insan sağlığına menfî etkileri olan kimyevî mâmullerdir. Dolayısıyla konunun insan sağlığıyla doğrudan ve sıkı bir ilişkisi vardır. Bu sebeple üretilen gıda katkı maddelerinin gıda endüstrisinde kullanılabilmesi ve minimum ölçülerin ortaya konulması için uzun süren ve çok yüksek maliyetli bilimsel araştırmalar ve deneyler yapılması gerekmektedir. Eğer bu araştırmalar neticesinde değerlendirilen gıda katkı maddesinin kullanılabilir olduğu tespit edilir ve onun günlük alınmasına izin verilen miktarı (ADI)¹¹³ belirlenirse ilgili uluslararası kuruluşlar tarafından kullanım izni verilmektedir. Kullanımına izin verilen bir katkı maddesinin, günlük alınmasına izin verilen miktarı, gıdaların üretim teknolojisinin gerekli kıldığı miktar, bu katkı maddesinin toplamda kaç gıdada kullanılacağı ve bir de bu gıdaların ortalama tüketimi göz önünde

¹¹² Ümit Cihan Atman, Katkı Gıda Maddeleri ve Gıda Kontrolü, Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, Mart 2004, Cilt: 13, Sayı: 3, Shf. 86

¹¹³ ADI değeri, bir insanın ömür boyu tükettiği takdirde ona zarar vermeyeceği tahmin edilen miktardır. Bu değer üzerinde çıkılması zaman içerisinde insan sağlığı açısından risk oluşturabilir

bulundurularak söz konusu katkı maddesinin gıdalara katılabilecek maksimum miktarı tespit edilir.¹¹⁴

Herhangi bir katkı maddesine “E” kodunun verilmesi o katkı maddesinin Avrupa Birliği tarafından gıdalarda katkı maddesi olarak kullanımına izin verildiği anlamına gelir. Nitekim söz konusu numaranın başında yer alan “E” harfi, Avrupa Birliği anlamına gelen “European Union” ifadesini simgelemektedir. Gıda katkı maddeleri içerisinde buldukları ürünlerin etiketlerinde bazen aslî isimleriyle, bazen yalnızca “E” kodlarıyla, bazen de her ikisiyle birlikte yer almaktadır. Bu kodun dışında uluslararası geçerliliği olan INS (The International Numbering System) veya CAS (Chemical Abstract Service) gibi değişik numaralandırma sistemleri de vardır.¹¹⁵

1.4. BAŞLICA GIDA KATKI MADDELERİ

1.4.1. Jelatin

Jelatin domuz, sığır ve koyun gibi hayvanların bağ dokuları ve kemiklerinden ayrıştırılan kollajenin, kısmi hidrolizi ile elde edilen bir maddedir. Jelatin elde edilmeden önce kollajen olmayan dokulardan arındırılan kemik ve deriler alkali edildikten veya asitli muameleye tabi tutulduktan sonra su ile beraber ısıtılmak sureti ile saflaştırılıp kurutulularak kullanıma hazır hale gelmektedir. Bütün bu işlemler deri veya kemiğin özünde bir değişikliğe sebep olmayıp sadece fiziksel olarak bir takım değişiklikler meydana getirmektedir.¹¹⁶ Jelatinin elde edildiği hayvansal ürünlerde meydana gelen değişiklik çığ yumurtanın kaynatıldıktan sonra geçirdiği değişikliğe benzemektedir. Buda asla aynî bir değişiklik değildir. Kaldı ki domuz eti ve cüzlerinin tüketimi hiçbir surette mümkün değildir.¹¹⁷

Jelatin, genellikle gıda maddelerinde kıvam artırıcı ve yoğunlaştırıcı bir yan ürün olarak kullanılmaktadır. Bununla beraber jelatinin tıp, eczacılık,

¹¹⁴ Nevzat Artık, Katkı Gıda Maddeleri ve İnsan Sağlığı Açısından İrdelenmesi, Gıda Mühendisliği Dergisi, Nisan 1997, sayı: 2, shf. 11

¹¹⁵ Fatih Gültekin, a.g.e, shf. 28

¹¹⁶ Hasan YETİM, Jelatinin Üretimi, özellikleri ve kullanımı 1. Ulusal Sağlıklı ve Helal Gıda Kongresi, Kasım 2011, Ankara, shf. 93

¹¹⁷ Mustafa BORAN, Hanefî Mezhebinde Yiyecek ve İçeceklerde Helâllik ve Haramlık Ölçüleri, Doktora Tezi, Ç.O.M.Ü. 2016, shf. 222

kozmetik sanayi gibi temel tüketim alanları başta olmak üzere çok geniş bir kullanımı söz konusudur. Nitekim Türkiye’de yılda yaklaşık olarak 5000 ton jelatin kullanılmakta ve büyük çoğunluğu yurt dışından ithal edilmektedir.¹¹⁸ Son dönemlerde jelatin yan besin maddesi olarak değerlendirildiği için muhteviyatında jelatin içeren bir şey bulunan ambalajlarda jelatini ifade etmek maksadıyla E kodu kullanılmamaktadır. Bunun yerine ambalajın üzerinde ismen yazılmaktadır.

Günümüzde kullanılan jelatinin neredeyse tamamının gayr-i müslimler tarafından üretilmesi ve üretilen bu jelatinin büyük çoğunluğunun domuz mâmülü olması onun fıkhi açıdan mahzurlu olarak değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Bu bağlamda kimi ürünlerin ambalajlarında yenilebilir jelatin veya sığır jelatini ibareleri yer alsada söz konusu sığırların, naslarda öngörülen şekilde tezkiye edilip edilmediği tam olarak bilinemediği için bu ibarelerin hükme etkisi yoktur. Ancak jelatin üretimine kaynaklık edecek hayvanın tezkiyesinden jelatin üretiminin son aşamasına kadar yapılan işlemlerdeki helalliğin akredite kuruluşlar tarafından sıkı kontroller sonucunda belgelendirilmesi halinde bir mahzursuzluktan söz edilebilir.¹¹⁹

1.4.2. Karmin (Koşineal)

Cochineal, Dactylopi kaktüsleri gibi etli bitkilerin farklı türlerinde parazit olarak yaşayan Dactylopius coccus böceklerinin işlenmesi ile elde edilir. Gıdalara, özellikle işlenmiş et ürünlerine, pasta vb. unlu mamullere ve meyve sularına pasta vb. unlu mamullerde kırmızı tonlarda renk vermek maksadıyla kullanılır.¹²⁰ Bunun dışında kozmetik ürünler ile şampuan vb. bir kısım temizlik ürünlerinde de kullanıldığı görülmektedir. Bu renklendiricinin birçok hastalığa sebep olduğu bilimsel olarak tespit edilmiştir. Hanefi mezhebine göre böcekler, mahzurluğu nass ile sabit olan habaisin kapsamına girmektedir. Bu hüküm doğrultusunda böceklerin

¹¹⁸ Hasan YETİM, adı geçen bildiri, shf. 92

¹¹⁹ Mustafa BORAN, a.g.e. shf. 222

¹²⁰ <https://www.helalplatform.com/gida-guvenligi/gidalarda-olmaması-gereken-zararlı-katki-maddeleri/3248/>

işlenmesi ile elde edilen bu katkı maddesi Müslümanlar tarafından keyfi olarak kullanılamaz.¹²¹

1.4.3. Şellak

Hindistan bölgesinde farklı bit ve haşeratların işlenmesi ile üretilen bir bileşiktir. Genellikle meyvelerin yüzeylerinin kuruyup canlılıklarını kaybetmelerini engellemek için kullanılır. Aynı şekilde çerez çeşitleri, sakızlar ve şekerlemelerin dışını daha çekici ve parlak göstermek içinde kullanılır. İçerisinde bir miktar arsenik barındırdığı ve deney hayvanları üzerinde farklı rahatsızlıklara sebep olduğu tespit edilmiştir.¹²² Şellak' da Karmin gibi böcek türevi haşeratlardan elde edilen bir mâmül olduğu için tüketimi Hanefî mezhebine göre câiz değildir.¹²³

1.4.4. Kinolin

Katkı olarak katıldığı gıdaya sarı ve yeşil ve turuncu renge vermeye yarayan bu madde, genellikle şekerlemelerde, aromalı içeceklerde ve ilaç sanayisinde oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Sentetik bir maddedir Çocuklarda hiperaktiviteye diğer yaş gruplarında ise astım deride döküntü gibi ciddi sonuçlara sebep olmaktadır. Kinolin'in sebep olduğu bu yan etkiler bilhassa çocuklar üzerinde çok ileri düzeylere varabilir. Kullanımı dünya üzerindeki gelişmiş ülkelerde tamamen yasak olduğu halde ülkemiz de sadece bazı alanlarda kullanımı yasaklanmıştır. Örneğin meyve sularında kullanımı yasak iken aromalı içeceklerde kullanımı hala yasaklanmamıştır. Bütün bununla beraber bu katkı maddesinin işlenmesinde alkol vb. helal olmayan şeyler kullanılması sebebi ile Müslümanlar tarafından tüketilmesi sakıncalıdır.¹²⁴

¹²¹ Mustafa BORAN, a.g.e. shf. 221

¹²² Mustafa BORAN, a.g.e. shf. 224

¹²³ İbn-i Âbidîn, a.g.e. cilt. IX, shf. 443-444

¹²⁴ Mustafa BORAN, a.g.e. shf. 226

1.4.5. Nitrit

Nitrat diye isimlendirilen bu madde aslında nitrik asit tuzudur çoğunlukla çeşitli işlemlerde geçirilen et ürünlerinde (sucuk, salam, sosis vb.) botulinum bakterilerinin gelişimini durdurmak için ve katkı olarak içine katıldığı ürünün bozulmasını geciktirmek maksadı ile de kullanılır. Halsizlik solunum sıkıntıları kusmaya varan mide bulantısı, özellikle bebeklerde küçük yaştaki çocuklarda Tip 1 diyabet rahatsızlığına neden olabileceği belirtilmektedir.¹²⁵

1.4.6. Sistein

Sistein birçok doğal amino asit ile beraber içerisinde kükürt barındıran bir amino asit grubudur. Un mamullerinin üretim ve işlenmesinde sağladığı kolaylık sebebi ile oldukça fazla kullanım oranına sahiptir. Örneğin hamurun kolay açılması ve açıldıktan sonra da yırtılmasını engellemek maksadıyla kullanılır. Aynı zamanda hamura parlaklık ta verir. Sistein isimli katkı maddesini mahzurlu hale getiren en önemli faktör bu katkı maddesinin insan ve domuz kılından da üretilebilmesidir.¹²⁶ Sistein' in karaciğer hasarına, kalp hastalıklarına ve buna bağlı ve kalp hastalığı ile alakalı olan homosistein hormonunda artışa neden olabileceği New York üniversitesi Langone Tıp merkezi tarafından tespit edilmiştir.¹²⁷

1.4.7. Mono Sodyum Glutamat

Çin tuzu olarak ifade edilen mono sodyum glutmat kısa adıyla MSG için E 621 Kodu kullanılmaktadır. Bu katkı maddesi lezzet arttırıcı olarak gıda maddelerine katılmaktadır. Bu katkı maddesi insanın tükürük bezlerini uyarak tükürük salgısını artırır. Böylelikle tüketilen gıdanın lezzeti artar ve daha çok tüketilmesine neden olur. MSG piyasada et veya tavuk suyu olarak isimlendirilen katı tabletler halinde kullanıma sunulabilmekle beraber cips, mayonez, ketçap, hazır çorba, çeşitli baharat çeşnileri, bebek mamaları

¹²⁵ Mustafa BORAN, a.g.e. shf. 223

¹²⁶ Mustafa BORAN, a.g.e. shf. 225

¹²⁷ <https://www.helalplatform.com/gida-guvenligi/gidalarda-olmaması-gereken-zararlı- katkı-maddeleri/3248/>

ve çeşitli soslarda kullanılmaktadır. Özellikle Fast food türü gıdalarda yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Yüksek derecede bağımlılık yapmaktadır.¹²⁸

MSG içeren bir ürün yoğun bir şekilde tüketilmesi halinde baş ağrısı, ciltte kızarıklık, vücutta ödem ve solunum güçlüğüne neden olduğu tespit edilmiştir. Yine bu maddenin fazla tüketilmesi durumunda beyin hücrelerinin ölmesine sebep olarak Alzheimer ve parkinson gibi sinir dejenerasyonu hastalıklarına kaynaklık yaptığı üzerinde durulmaktadır. Gıda katkı maddesi olarak kullanılan MSG insan sağlığına bariz zarar vermesi sebebi ile doğru değildir.¹²⁹

1.4.8. Glikoz/Fruktoz Şurubu

Mısır şurubu olarak bilinen bu gıda katkı maddesi mısır nişastasından elde edilir. madde yiyecek şurubudur. Gıdalara yumuşaklık vererek onlara hacim kazandırmak, gıdaları aromalı bir hale getirmek ve gıdaların içerisinde bulunan şekerin kristalize olmasına mani olmak için kullanılmaktadır. E Kodu olmayıp gıda ambalajlarının üzerinde bulunan içindikiler kısmında glukoz/fruktoz olarak ismen yazılmaktadır. Meyvelerde, bal ve pekmez gibi yiyeceklerde doğal bir şekilde, vücudun tolere edebileceği ölçülerde bulunmaktadır. Gıda sanayisinde çok yoğun bir biçimde kullanılan glikoz şurubu reçeller, tatlılar, bisküvi formülasyonları, hazır soslar, çikolatalar, gazlı içecekler, ketçaplar gibi gıdaların içinde bulunmaktadır. Özellikle hazır meyve suları, kola ve gazlı içeceklerde fruktoz çok fazla miktarda bulunmaktadır.¹³⁰ Glukoz/fruktoz olarak isimlendirilen bu katkı maddesi kandaki “*trigliserit*” oranını, insanı kalp hastası yapacak kadar yükseltebilmektedir. Obezite ile beraber hormonal dengeyi bozmakla kalmayıp karaciğer büyümesi, şeker hastalığı, insülin bozukluğu gibi problemlere de sebep olmaktadır. Bütün bu zararlarının yanında glikoz şurubunun transgenik mısırlardan elde edilme olasılığının da çok yüksek olması onu dinen sakıncalı hale getirmiştir.

¹²⁸ Mustafa BORAN, a.g.e. shf. 225

¹²⁹ <https://www.helalplatform.com/gida-guvenligi/gidalarda-olmaması-gerek-en-zararli-katki-maddeleri/3248/>

¹³⁰ <https://www.helalplatform.com/gida-guvenligi/gidalarda-olmaması-gerek-en-zararli-katki-maddeleri/3248/>

1.5. GIDA KATKI MADDELERİNİN FIKHÎ HÜKMÜ

1.5.1. Gıda Katkı Maddesinin Elde Edildiği Kaynağın Hükme Etkisi

Gıda katkı maddelerinin hükmü ile ilgili bir değerlendirme yapabilmek için evvelâ gıda katkı maddelerini kaynakları açısından ele almak gerekmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere gıda katkı maddelerinin bir kısmı organik veya inorganik kaynaklardan elde edilirken diğer bir kısmı da kimyevî yollarla elde edilmektedir. Gıda üreticisi firmaların bu konuda hassas davranması çok önemlidir. Çünkü gıda üreticisi firma tarafından net bir bilgilendirme yapılmadan gıda katkı maddesinin kaynağı ile ilgili sağlıklı bir bilgi elde edilemez. Nitekim jelatin vb. bazı gıda katkı maddelerinin hangi hayvandan elde edildiği ve bu hayvan eğer tüketilmesi helal olan bir hayvan ise şer'î usullere göre tezkiye edilmediği gıda katkı maddesinin hükmüne doğrudan etki etmektedir. Yine gıda katkı maddesi olarak kullanılan mono ve digliseritler gibi bir kısım gıda katkı maddelerini hem hayvansal hem de bitkisel kaynaklardan temin etme imkânı olduğu için gıda üreticisi firmanın beyanı, verilecek hüküm ile ilgili hayafî önem taşımaktadır.¹³¹ Bu bağlamda genel itibarıyla sarhoşluk verenler hariç nebatî gıda katkı maddelerinde mahzurlu bir durum ortaya çıkmamakta iken hayvanî gıda katkı maddeleri çok ciddi riskler barındırmaktadır.

Mikrobiyal kaynaklı gıda katkı maddeleri ile ilgili bir hüküm ifade edebilmek için üretim safahatı net olarak bilinmeli ve helâl olmayan herhangi bir şeyin bulaşmadığından bulaşma emin olunmalıdır.

Gıda katkı maddelerini kullanım ve tüketiminin mahzursuz olabilmesi için en başta bu maddelerin şer'î olarak tüketimi serbest olan ve tüketim ile ilgili naslarda öngörülen tezkiye vb. şartları yerine getirilmiş şeylerden elde edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda helâl gıda konusunda günümüzde en çok öne çıkan hususların başında, tezkiye ile ilgili sorunlar

¹³¹ Harun Şimşek, A'dan Z'ye Hayvansal Kaynaklı Gıda Katkı Maddeleri, Lemi Yayınları, İstanbul 2012, shf. 13

ile birçok gıda katkı maddesinin kaynağı olan domuzdan elde edilen mâmuller gelmektedir. Çünkü şer'î usullere göre tezkiye edilmemiş bir hayvanı ve domuzu tüketmek haram olduğu gibi bunlardan elde edilen şeyleri tüketmekte yasaklanmıştır.

Tıp Bilimleri İslâm Örgütünün 1995 yılı Mayıs ayında Kuveyt'te yapmış olduğu 8. Tıbbî Fıkıh Toplantısı'nda bu mesele hakkında şu karara varmıştır. *“Bazı peynir, tereyağı, bisküvi, yağ, dondurma ve çikolata çeşitleri gibi terkibine istihâle geçirmemiş domuz yağı konulan gıda maddeleri haramdır ve hiçbir şekilde bunları yemek helâl değildir. Çünkü ehl-i ilmin, domuz yağının necis olduğuna ve yenmesinin de helâl olmadığına dair icma söz konusudur.”*¹³²

Yine temel tüketim ürünleri hakkında çalışmalar yapan Nezih Hammâd da haram olan şeylerden elde edilmiş gıda katkı maddeleri ile ilgili şu değerlendirmede bulunmuştur *“Şüphe yok ki içine domuz yağı giren bütün gıda maddelerinin yenilmesi haram olur. Çünkü domuzun etinin ve yağının necis olduğu konusunda fukahanın icma söz konusudur. Dolayısıyla domuzun etini ve yağını tek başına yemek caiz olmadığı gibi, bunları başka maddelerle karıştırarak veya onların içinde eriterek yemek de caiz değildir.”*¹³³

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından düzenlenen IV. Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısında, Din İşleri Yüksek Kurulu Eski Başkanı Hamza Aktan konu ile ilgili şu değerlendirmeleri yapmıştır: *“Hayvanların deri, kemik ve yağ gibi organlarıyla çeşitli işlemler neticesinde bunlardan üretilen yan ürünlerin, hayvanların etleriyle aynı hükme sahiptir.”*¹³⁴

Konu hakkında Prof. Dr. Hamdi Döndüren şu değerlendirmelerde bulunmuştur: *“Allah'tan başkası adına kesilen hayvan örneğinde olduğu gibi, insan sağlığına zararlı bir yönü bulunmadığı sabit olsa bile, insanların inanç konusundaki duyarlılıkları dikkate alınarak eti yenen ve usulüne göre kesilen hayvanlardan elde edilen katkı maddeleri tercih edilmeli, bunların*

¹³² Nezih Hammâd, a.g.e. shf. 70

¹³³ Nezih Hammâd, a.g.e. shf. 70

¹³⁴ Hamza Aktan, “Hakkında Nass Olmayan Gıda Maddelerinde Dinî Hükümün Belirlenmesi”, IV. Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı “Helâl Gıda”, Afyon 2011

üretilmesi ve içeriklerinin etiketlerinde gösterilerek satışa sunulması sağlanmalıdır.”¹³⁵

Bütün bu değerlendirmeler çerçevesinde başta hayvanî gıda katkı maddeleri olmak üzere bütün gıda katkı maddelerinin Müslümanlar açısından uhrevi riskler barındırdığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Nitekim tüketilmesinin haram olduğu nass ile kat’î bir biçimde sabit olan domuz ve domuz mâmulleri ile alkolün, gıda katkı maddeleri endüstrisinde kullanımının yaygınlığı ile beraber bu piyasaların büyük ölçüde gayr-i müslimlerin kontrolünde olması bu konuda vardığımız kanaati güçlendirmektedir.

1.5.2. İstihlâk Ve İstihâlenin Gıda Katkı Maddelerinin Hükümüne Etkisi

İslâm Dininin yasakladığı şeylerden elde edilen gıda katkı maddelerinin, elde edildiği şeyin hükmüne tâbi olduğunu ve bu gıda katkı maddelerinin içerisine katıldığı şeyi en hafif ifâdeyle sakıncalı hale getireceğine daha önce değindik. Fakat bazı gıda katkı maddelerinin işlenmeleri esnasında uğradıkları değişimin mahiyeti önümüze istihlâk ve istihâle gibi kavramları çıkarmaktadır. Bu kavramları ve gıda katkı maddelerinin hükmüne etkilerini müstakil başlıklar altında değerlendirmek konuyu açığa kavuşturma açısından daha yerinde olacaktır.

1.5.2.1. İstihlâk

Müslümanlar açısından helâl daire içerisinde beslenme dindar bir yaşamın temel gerekliliği olduğu için helâl ve haram olan şeyler ile bu iki hükmün taalluk ettiği istihlâk vb. kavramların çerçevesini açık bir şekilde ortaya koyacak kriterleri titizlikle ortaya koyma zorunluluğu vardır. Bu bağlamda gerek konu ile ilgili ayet-i kerime ve hadis-i şerifler’ in

¹³⁵ Hamdi Döndüren, İslâm’a Göre Helâl-Haram Gıdalar ve Kimyasal Değişim, VI. İslâm Hukuku Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve İslâm Açısından Helâl Gıda Sempozyumu, Emin Yayınları, Bursa 2009, shf. 72.

delaletlerinin örf, sedd-i zerâi ve maslahat gibi hüküm istinbat unsurları çerçevesinde incelendiğinde gerekse dinen mahzurlu olan az miktardaki şeyin, dinen mahzurlu olmayan çok miktardaki şey içerisinde kokusu, rengi ve tadından eser kalmayacak şekilde varlığını devam ettirmesi anlamına gelen istihlâk kavramı ele alındığında helâllik ve haramlık noktasında mahzurlu şeyin karışımı veya oluşumu, bu mahzurlu şeyin kalıcılığı ve izâlesi gibi konular öne çıkmaktadır.

1.5.2.1.1. Karışım

İstihlâk bağlamında hükme tesir edecek necâset iki temel şekilde meydana gelir. Bunlardan birincisi mahzurlu bir şeyin katı veya sıvı bir şeye karışması ikincisi ise bazı şeylerin belli sıcaklıklarda uzun süre kalması sonucunda içerisinde necasetin kendiliğinden meydana gelmesidir.

1.5.2.1.1.1. Sıvılarda Karışım

İçerisine necaset karışan sıvılar diğer üç mezhebe göre sular ve su dışındaki diğer sıvılar olarak iki başlık altında ele alınmıştır. Bu bağlamda Hanefî fakihler dışındaki ulema içerisine necaset karışan ve havz-ı kebir (Şafiilere göre iki kulle / القلعة) ölçüsüne ulaşmayan sular ile su dışındaki diğer sıvıları az veya çok olmasına bakmaksızın necis kabul etmişlerdir. Havz-ı kebir ölçüsüne ulaşan suları ise hükmen temiz kabul etmişlerdir. Hanefî fakihler tarafından böyle bir ayırma gidilmemiş bütün sıvılar bir olarak değerlendirilmiştir. Suyun içerisine mahzurlu bir şeyin karışması durumu ile ilgili olarak Hanefî kaynaklarda şu değerlendirmeler yer almaktadır. İçerisine mahzurlu şey karışan su, miktar bakımından Hanefî mezhebine göre 10x10 arşın¹³⁶ (yaklaşık olarak 48 metrekare) den az ve derinlik bakımından avuçlamaya imkân vermeyecek kadar sığ ise, o suyun renginde, tadında veya kokusunda herhangi bir değişiklik meydana gelmezse bile o su mahzurludur tüketilemeyeceği gibi temizlik vb. hususlarda da kullanılamaz. Fakat içerisine mahzurlu şey karışan suyun yukarıda ifade edilen miktardan fazla (havz-ı kebir) olması halinde; suyun renginde tadında ve kokusunda her hangi bir değişiklik meydana gelmemesi şartı ile o

¹³⁶ Mavsilî, a.g.e, cilt I shf. 14

su zarûreten hükmen temiz kabul edilir. Bununla beraber suyun içerisine bilerek ve devamlı surette karıştırılan mahzurlu şey zaruret kapsamında ortaya çıkan bu hükümden faydalanamaz. Çünkü bu durumda keyfilik söz konusudur. Bu noktada gazlı meşrubatlarda bulunan az miktardaki alkole değinmek faydalı olacaktır.

Ülkemizde tüketilen bazı gazlı meşrubatlar üzerinde yapılan tahliller sonucunda bu meşrubatların bir litrede 0,20 ile 1,56 arsında değişen oranlarda alkol içerdikleri tespit edilmiştir.¹³⁷ Gazlı meşrubatlardaki esans için ara çözücü olarak kullanılan etil alkolün yerine propylen glycol da kullanılabilmeyle beraber fazla kullanılması durumunda insan sağlığına zarar vermesi ve maliyetinin yüksek olması nedeniyle tercih edilmemektedir. Ülkemizde 2007 yılında yayınlanan gıda tebliğinde azami miktar olarak bir litrede en fazla üç gram alkolün bulunabileceği karara bağlanmıştır.¹³⁸ Fakat bu sınırlamanın gram cinsinden yapılması yanıltıcı olabilmektedir. Çünkü sıvıların yoğunluklarına göre ağırlıkları değişkenlik gösterebilmektedir. Bu sınırlamanın, alkolsüz gazlı meşrubatların hacimleri esas alınarak yapılması daha doğru sonuçlar verecektir. Nitekim Avrupa ülkelerinde gazlı meşrubatlarda öngörülen azami alkol miktarı hacim dikkate alınarak 100 ml meşrubatta % 0,3 olarak belirlenmiştir. Nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan ülkemiz oranları ile Avrupa ülkelerindeki oranları kıyasladığımızda ülkemizde öngörülen oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Başka bir ifade ile bir litresinde üç gram alkol bulunan bir meşrubat, içerisinde hacim olarak % 0,3 (v/v) alkol bulunan bir meşrubata göre daha fazla alkol ihtiva etmektedir.

Yine başka bir eksiklik de alkollü içkilerde olduğu gibi alkolsüz meşrubatların ambalajlarında da içerdikleri alkol miktarının belirtilmesinin zorunlu olmamasıdır. Bu durum Müslüman tüketicilerin inançları doğrultusunda tercihte bulunma haklarını kısıtlamaktadır.

¹³⁷ Tüketiciler Birliği Genel Başkanı Av. M. Bülent Deniz, tarafından; Gazozların içeriğinde alkol olup olmadığının tespiti için Gebze’de bulunan TÜBITAK Marmara Araştırma Merkezi’ne başvurulmuştur. Orijinal ambalajı içinde teslim edilen 10 adet gazoz şişesinde bulunan sıvı için “IFFJ modifiye rebelin metodu,1983” yöntemiyle etil alkol analizi yaptırılmış ve bu sonuçlara ulaşılmıştır.

¹³⁸ Alkolsüz İçecekler Tebliğinde Değişiklik Yapılması Hakkında Tebliğ (Resmi Gazete: 01.11.2007-26687, Tebliğ No: 2007/46)

Gıda maddelerinin muhteviyatına hangi sebeple olursa olsun eklenen alkol türevi ürünler, şarap vb. doğrudan necis kabul edilen ve tüketimi naslarla yasaklanan şeyler oldukları için hüküm açısından sonuç değişmemekte, içerisinde buldukları gıda maddelerini mahzurlu hale getirmektedirler. Bu konu ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.”¹³⁹ buyurulmuştur. Bu Ayet-i Kerime'de geçen “Rics” ifadesi Hanefî ulema başta olmak üzere cumhuru fukâha tarafından tüketilmesi haram ve ayn'ı necis olan şey olarak anlamlandırılmıştır.¹⁴⁰ Nitekim Hz. Peygamber' in, gayr-i müslimlere ait kapların, içki ve domuz eti tüketiminde kullanılmış olma ihtimaline binaen, yıkanmadan kullanılmasını yasaklaması bu mânayı desteklemektedir.

Ebû Sa'lebe el-Huşenî (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s) arasında geçen konuşmayı şu şekilde rivayet etmiştir: Resûlullah'a (s.a.v) dedim ki: “Ey Allah'ın Rasulü! Biz Ehl-i kitaba ait topraklarda yaşıyoruz ve onlar da domuz eti yiyor, şarap içiyorlar. Onların kapları ve tencerelerinden nasıl faydalanabiliriz?” Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Eğer başka kap bulamazsanız onları yıkayın, sonra içinde (yemek) pişirin ve ondan (su) için.”¹⁴¹

Bu Ayet-i Kerime ve Hadis-i Şerif bağlamında söz konusu gazlı meşrubatlarda mahzurlu olmanın illeti, necis şeyin bu meşrubatlara haricen eklenmesidir. Bu işlemin yapılmasında iyi çerçevesinde olsa bile amaçların hükme tesiri yoktur. Çünkü hiçbir haram iyi niyetle helâl hale gelmez. Bunun dışında alkolün bilimsel olarak steril olduğu gibi bir düşünce akla gelebilmektedir. Bu noktada alkolün necisliğinin, idrar ve domuz ürünlerindeki gibi hükmi ve taa'bbudî olduğu bilinmeli ve ona göre davranılmalıdır. Şayet bu meşrubatlardaki alkol miktarının düşük olduğu ve sarhoşluk vermediği noktasından konuya yaklaşırsa yine hükümde değişiklik meydana getirecek bir sonuç elde edilemez. Çünkü, çoğu haram

¹³⁹ Maide, 5/90

¹⁴⁰ Cessas, a.g.e. Cilt II, Shf. 401

¹⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buharî, el-Câmiu's-Sahîh, كتاب الذبائح و الصيد (22. Kitap), باب صيد القوس (Zebâih, 4), Beytu'l Efkâr ed- Devliyye, Amman, 1998

olan şeyin azının da haram olduğu hükmü ulema tarafından ittifakla kabul görmüştür.

1.5.2.1.1.2. Katılarda Karışım

Sıvı olmayan şeylere mahzurlu bir şeyin ayıklanmayacak bir biçimde, içine nüfuz etmek suretiyle karışması, onu dinen mahzurlu hale getirir. Örneğin alkolün içerisinde beklemiş buğday, daha sonra öğütülüp ekmek haline getirilse bile temiz hale gelmez ve kullanımı mahzurludur. Çünkü buğdayın alkolü emmesi ile alkol buğdaya nüfuz etmiştir. Yine buna benzer bir şekilde kolay yolum yapmak maksadı ile içerisindeki necaset ile birlikte belli bir sıcaklığın üstündeki suda bekletilen kanatlı hayvanın etine içerisindeki pislik sirayet eder ve tüketimini mahzurlu hale getirir. Bunun yanında kuru yolum kadar sağlıklı olmamakla beraber, tüyleri yolunacak hayvanın 50-55 derece sıcaklığa sahip bir suya takriben bir dakika kadar bir zaman diliminde daldırılıp çıkarılması halinde içindeki necasetin etine sirayet etmeyeceği varsayımı ile mahzurlu hale gelmeyeceğini ifade edenler de vardır.

1.5.2.1.2. Bekletme

Boza ve kefir gibi bir kısım şeyler belli bir sıcaklık seviyesinde birkaç gün süre ile bekletildiklerinde köpürür ve içlerinde kendiliğinden alkol meydana gelir.

Boza kaynatılmak suretiyle kıvamlı bir hale getirilmiş mısır, pirinç bulgur ve darının ekşi hamur, laktik kültür ya da yoğurt kültürü ile yaklaşık olarak bir gün fermentasyonu neticesinde üretilir. Bir günlük boza % 0,3-0,5 alkol ihtiva eder. Bu oran sıcak yaz günlerinde % 1' in üzerine çıkar.¹⁴²

Kefir ise sütte bulunan laktozun süt asidi bakterileri ve kefir denilen maya vasıtası ile parçalanması neticesinde elde edilen bir süt mamulüdür. Kefirin elde edilmesinde kullanılan bakteriler sebebiyle kefirin içerisinde % 0,1 – 0,5 gibi farklı oranlarda etil alkol meydana gelmektedir. Bu oran Orta

¹⁴² Rıfat Oral, İstihlâk (Gıda ve Kozmetik Ürünlerinde Alkol Oranlarının Hükme Tesiri), 130

– Asya ülkelerinde üretilen kefirlerde daha da artarak % 0,5 – 1,0' e kadar çıkmaktadır.¹⁴³

1.5.2.1.3. İstihlâkta Necâsetin Kalıcılığı

İstihlâka uğramış şeylerde necâsetin giderilip giderilemeyeceği konusu akla gelmektedir. Bu konuyu aşağıdaki başlıklar çerçevesinde değerlendirmek yerinde olacaktır.

1.5.2.1.3.1. Yoğaltım ve Seyreltim

Necis olan veya içerisine necaset karışarak kullanımı mahzurlu hale gelen bir şey, yoğaltılmak suretiyle temiz ve mahzursuz bir hale gelmez. Örneğin içerisine necâset karışmış sütü yoğaltarak yoğurt yapmak onu mahzursuz ve temiz hale getirmez. Çünkü sütün içerisindeki necâset yoğurtta da a'ynî değişmeksizin varlığını devam ettirmektedir. Miktar bakımından az olan bir şeyin kaynatılmak suretiyle miktarının arttırılmasına da yoğaltım adı verilmektedir. Mesela içerisine şeker katılarak kaynatılan suyun şeker oranı artar. Şayet suya katılan şekere daha önceden necis bir şey karışmış ve şeker tüketim açısından mazurlu bir hal almışsa kaynatılıp yoğaltılmak sureti ile temizlenip mahzursuz bir hale gelmez.

Aynı şekilde necis olan veya içerisine necaset karışarak kullanımı mahzurlu hale gelen bir şey, seyreltilmek suretiyle temiz ve mahzursuz bir hale gelmez. Mesela yoğurdu ayran yapmak seyreltimdir. Eğer daha önce yoğurdun içerisine domuzdan elde edilmiş jelatin vb. bir necaset karıştırılmak suretiyle tüketimi mahzurlu hale getirilmiş ise o yoğurt ayran yapılarak mahzursuz bir hale gelmez. Çünkü domuz mamulü jelatin vb. necis şey yoğurtta olduğu gibi ayran da varlığını devam ettirmektedir. Yoğurt sadece fiziksel olarak değişmiştir.

¹⁴³ Rıfat Oral, İstihlâk (Gıda ve Kozmetik Ürünlerinde Alkol Oranlarının Hükme Tesiri), 131.

1.5.2.1.3.2. Pıhtılaştırma ve Öğütme

Sütün içerisinde yaklaşık olarak % 87 oranında su bulunmaktadır. Geriye kalan % 13' lük kısım ise azotlu maddeler, mineraller, yağ ve süt şekeri gibi kuru şeylerdir. Sütün içerisinde bulunan proteinler mayalanmak suretiyle pıhtılaşır ve peynir, faydalı bakteriler tarafından üretilen asit sebebi ile pıhtılaşır ve yoğurt elde edilmektedir. İçerisine necâset karıştırarak kullanımı mahzurlu hale gelen bir süt, peynir veya yoğurt yapılmak sureti ile pıhtılaştırılırsa bile temiz ve mahzursuz bir hale gelmez. Şu kadar var ki Peynir mayası naslarda öngörülen şekilde tezkiye edilmiş olsun veya tezkiyesi naslarda öngörülmemiş şekilde yapılmamış olsun eti yenen hayvanlardan elde edilmesi şartıyla Hanefilere göre temiz kabul edilmiştir. Fakat etinin tüketilmesi caiz olmayan hayvanın şirdeninden elde edilen peynir mayası ne şekilde elde edilmiş olursa olsun kullanılması caiz görülmemiştir.¹⁴⁴

Aynı şekilde necis olan veya içerisine necâset karıştırarak kullanımı mahzurlu hale gelen bir şey, öğütülmek suretiyle temiz ve mahzursuz bir hale gelmez. Örneğin içerisine necâset nüfuz etmiş buğday öğütülerek temizlenememektedir.

1.5.2.1.3.3. Buharlaştırma

Eşyaya karıştırarak veya ona nüfuz ederek onu mahzurlu hale getiren alkol uçucu bir mahiyete sahip olmakla beraber bir kısım şeylerin içerisinde bulunan alkol uçmamakta ve eşya içerisindeki mevcudiyetini devam ettirmektedir. Burada içerisine alkol karışmış şeylerin tek tek ele alınıp irdelenmesi konunun anlaşılması bakımından daha faydalı olacaktır.

İçerisine alkol katılarak mahzurlu hale getirilen şeylerin başında gazlı içecekler gelmektedir. Gazlı meşrubatlardaki alkol kaynatma veya açıkta bırakma durumunda dahi buharlaşmamaktadır. Çünkü su ile şekerin birbirine bağlanması gibi alkol de suya, suyun içerisindeki hidrojen vasıtası ile bağlanır ve uçucu özellik göstermez.

¹⁴⁴ Kâsânî, a.g.e. Cilt. I, Shf. 63

Alkol ile yıkanıp terbiye edilmiş ete gelince, pişirilmesi esnasında dış tarafında bulunan alkol uçmaktadır. Fakat içerisine nüfuz etmiş bulunan alkol buharlaşıp uçmaz ve mevcudiyetini devam ettirir.

Bu konuda kolonyaya da değinmek yerinde olacaktır. Kolonya üretiminde su, etanol ve aromatik yağlar kullanılmaktadır. Kolonyanın içerisinde % 70 ile % 90 arasında değişen oranlarda etanol bulunmaktadır. Kolonyadaki etanolün döküldükten bir müddet sonra uçtuğu genel kabul görmüş ve kolonya kullanımı mahzursuz kabul edilmişse de kolonya kullanmanın zaruriyat veya haciyattan olmaması ve içerisinde alkol bulunan kolonyaya alternatif olarak alkolsüz kolonyanın da üretiliyor olması bu konuda ihtiyatlı davranmanın daha doğru olacağı kanaatini güçlendirmektedir. En azından namaz kılınacak esnada kolonyanın kullanılmaması yerinde olacaktır.¹⁴⁵

Son olarak hamurda meydana gelen alkole değinmekte fayda vardır. Ekmek hamurunda, mayalanma esnasında yaklaşık % 3 civarında alkol meydana gelmektedir. Hamur pişirildiğinde bu oran yaklaşık % 0,02 ye iner ve ekmek soğudukça kalan bu miktarda uçarak ekmek hükmen tüketilebilir hale gelir.

Diyanet İşleri Başkanlığının fetva makamı olan Din İşleri Yüksek Kurulunun alkol ile görüşü şu şekildedir.

*“ Gazlı içecek denilince; ‘Türk Gıda Kodeksi Alkolsüz İçecekler Tebliğinde karbondioksit ile gazlandırılmış, meyveli veya aromalı olan kola vb. içecekler anlaşılmaktadır. Bu tebliğin 5. Maddesinin (b) bendinde alkolsüz içeceklerde etil alkol miktarı en çok binde üç (% 0,3) nispetinde olmalıdır denmektedir. İslam dini şarap ve içki gibi sarhoşluk veren maddelerin az miktarını da çok miktarını da yasaklamıştır.¹⁴⁶ Bunun dışında sarhoş edicilik vasfı bulunmayan içeceklerin insan sağlığına zarar vermemesi ve tüketilmesinde israfa kaçılmaması şartıyla içilmesinde dinen bir sakınca bulunmamaktadır. **Bu hüküm içeceklere dışarıdan alkol ilavesi ile ilgili değildir.** bu tür ürünlerin kalite özelliklerinin fermentasyon yolu ile değişikliğe uğramasını kontrol etmek maksadıyla düzenlenmiştir. Alkolsüz*

¹⁴⁵ Rifat ORAL, a.g.e. 130

¹⁴⁶ Buharî, a.g.e, كتاب الوضوء (4. Kitap), المسكر, ولا النبيذ ولا المسكر (Vudu’ 71)

içkilerin üretiminde çeşitli meyve ve meyve sularının yanında aromatik bileşiklerde kullanılabilmektedir. Meyvelerin bünyesinde tabii olarak % 0,1 ile % 0,3 (binde bir ile binde üç) oranında alkol bulunabilmektedir. Bu ürünlerde aromatik bileşenler kullanıldığı zaman ürün içinde az miktarda etil alkol, keton, ester vb. bileşikler oluşabilmektedir. Hatta ekmek dahil bir çok fermente (mayalanmış) üründe üretim sonucunda eser miktarda alkol oluşabilmektedir. Ancak bu ürünlerin tüketilmesi o gıdanın alkol kaynaklı bir gıda olarak tüketimi olmamaktadır. Bu itibarla, söz konusu gazlı içeceklere haricen alkol katılmadığı, içerisindeki düşük miktardaki alkol tabii bir şekilde meydana geldiği için bunların içilmesinde bir sakınca yoktur.”¹⁴⁷ Bu karardan açıkça anlaşıldığı üzere Din İşleri Yüksek Kurulu içeceklere azda olsa haricen alkol karıştırılmasını tecviz etmemektedir.

1.5.2.1.3.4. Kaynatma ve Damıtma

İçerisine necâset karışmış bir şeyin kaynatılarak temizlenmesi konusu önceki ulema tarafından değerlendirilmiş ve içerisine necâset karışmış şeye, her seferinde 1/5 oranında su ekleyerek üç defa kaynatılması halinde o şeyin hükmen temiz olacağı ifade edilmiştir.¹⁴⁸

Aynı şekilde, idrar vb. necis bir şey buharlaştırma ve çökertme usulü ile damıtıldığında ayrıştırılan suyun renk, koku ve tat gibi asli vasıflarını geri kazanması şartı ile mahzursuz bir hale geleceği ifade edilmiştir. Fakat damıtma sonucunda meydana gelen çöküntü ve tortu temiz hale gelmez. Örneğin içerisine necaset karışmış süttten damıtılarak elde edilen süt tozundaki mahzurlu durum devam eder.

Bütün bunlarla beraber içerisinde bulunduğumuz zaman diliminde olabildiğince gelişen teknik ve teknolojik imkânların, Müslümanlar tarafından etkili bir biçimde kullanılarak mahzurlu veya mahzursuz olarak değerlendirilen her çeşit gıda maddesinin muhteviyatının açık ve hükme tesir edecek bir biçimde ortaya konulması gerekmektedir.

¹⁴⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı Kararları, Gazlı İçecekler ve Alkol, 23/11/2006

¹⁴⁸ Rıfat ORAL, adı geçen tebliğ, shf.7

1.5.2.1.4. Küllî Kaideler Bağlamında İstihlâk

İstihlâka uğrayan gıda katkı maddelerinin hükmünde bir değişiklik olup olmayacağı hususunu küllî kaideler çerçevesinde ele almak konunun anlaşılmasına fayda sağlayacaktır.

1.5.2.1.4.1. Müstehlikin Hükmünün Nass ile Sabit Olması

Bir şeyin haram veya helâl olarak değerlendirilebilmesi için mutlaka sarâhaten veya işâreten herhangi bir ayet-i kerime veya hadis-i şerif tarafından ifade edilmesi gerekmektedir. Nitekim Kuran-ı Kerim’de konu ile alakalı olarak;

وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكُذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ لَتَفْتُرُوا عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ إِنَّ الدِّينَ يَفْتُرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ لَا يُفْلِحُونَ

“Ağzınıza geldiği gibi yalan yanlış konuşarak, Bu helâldir, bu haramdır demeyin; çünkü Allah hakkında asılsız şey söylemiş olursunuz; Allah hakkında asılsız şey söyleyenler de kesinlikle iflah olmazlar.”¹⁴⁹ Buyurulmuştur. Yine Yahudi ve Hristiyanlarla ilgili olarak Tevbe süresinde geçen;

اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهَبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ

“Allah’ı bırakıp da din âlimlerini, rahiplerini, özellikle Meryem oğlu Mesih’i rab edindiler. Oysa tek bir Tanrı’ya kulluk etmekle emrolunmuşlardı. O’ndan başka tanrı yoktur; O yüceler yücesidir, onların yakıştırdıkları eş ve ortaklardan bütünüyle uzaktır.”¹⁵⁰ Mealindeki ayet-i kerime nazil olunca önceleri hristiyan iken Müslüman olan Adiyî ibni Hâtîm (r.a) ile Hz. Peygamber (s.a.s) arasında şu konuşma cereyan etmiştir;

Bu Ayet-i kerimeyi duyan Adiyî ibni Hâtîm’ in, Hz. Peygamber’e (s.a.s) gelerek: "Ya Rasulallah! Onlar haham ve rahiplerine tapmadılar ki!" demesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) şu izahatı yapmıştır:

¹⁴⁹ Nahl, 15/ 116

¹⁵⁰ Tevbe, 9/31

"Evet, söylediğin doğrudur. Fakat haham ve rahipler helâli haram, haramı da helal saymış, Yahudi ve Hristiyanlar da onların bu sapturmalarına tâbi olmuşlardır. İşte Yahudi ve Hristiyanların haham ve rahiplere tapmaları bundan ibarettir." buyurmuştur.¹⁵¹

Yine konu ile alakalı Efendimiz (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "Helâl, Allah'ın kitabında helal kıldığı. Haram da Allah'ın kitabında haram kıldığıdır. Hakkında bir açıklama yapmadığı ise serbest bıraktığı (mubah olan) şeylerdir"¹⁵²

Efendimiz' in (s.a.s) bu konu ile ilgili hadis-i şerifleri, gönderiliş gayelerinden biri olan tebyin vazifesi çerçevesinde murâd-ı ilahiye beyan sadedinde anlaşılmalıdır. Bu hususu Şatbî şöyle izah etmiştir; Allah (c.c) bütün helal ve haramları Kur'an-ı Kerim'de beyan etmiştir. Bunların dışında kalan ve hükmü belli olmayan şeyler vardır. Bunlar da hem helal hem de haram hükmünü alabilir. İşte bu noktada Hz. Peygamber tebyin vazifesi gereği hem icmali hem de tafsili izahatlar yapmıştır. İcmali olarak şu hadis-i şerifi beyan buyurmuştur; "Şurası muhakkak ki haramlar apaçık bellidir, helaller de apaçık bellidir; bu ikisinin arasında ise şüpheli şeyler vardır. İnsanların çoğu bunları bilmez. Bu durumda, kim şüpheli şeylerden kaçınırsa, dinini de ırzını da tebrie etmiş olur. Kim de şüpheli şeylere düşerse harama düşmüş olur, tıpkı koruluğun etrafında sürüsünü otlatan çoban gibi ki her an koruluğa düşebilecek konumdadır. Haberiniz olsun, her melikin bir koruluğu vardır, Allah' ın koruluğu daharamlardır. Haberiniz olsun cesette bir et parçası vardır ki, eğer o sağlıklı olursa cesedin tamamı sağlıklı olur eğer o bozulursa, cesedin tamamı bozulur. Haberiniz olsun bu et parçası kalptir."¹⁵³

1.5.2.1.4.2. Müstehlikin Hükümünde Ta'abbudilik

Bu husus İslam inancının ana unsuru olan Tevhid akidesinin bir gereği olarak ahkam-ı şer'iyenin tamamının temel vasfıdır. Bu bağlamda haramlık veya helâllğine dair hüküm bulunan her şeyin haramlık veya

¹⁵¹ Kurtubî, a.g.e. cilt X, shf. 177

¹⁵² İbni Mâce, a.g.e. كتاب الأطعمة (29. Kitap), باب أكل الجبن و السمن (Et'ime, 60)

¹⁵³ İbrahim b. Musa eş-Şatbî, el-Muvafakat, Beyrut, ts. Cilt IV shf. 33

helâllüğünün tek bir illeti vardır. O da sadece murâd-ı ilâhînin ilgili hükmü iktiza etmesidir. Bunun dışında ifâde edilen bütün sebepler ve ortaya konan bütün izahlar tek illet olan murâd-ı ilahînin o yöne tahakkukunun hikmetlerini anlama ve izah etme çabasından öteye geçemez. Bu konuda Allah'ın (c.c) Adem'e (a.s) yasakladığı ağaç ile Yahudilere haram kıldığı iç yağ vb. şeylerle beraber zamanımız insanına haram olan domuz eti ve mamulleri örnek verilebilir. Bütün bu yasaklamalarla ilgili ortaya konabilecek tek gerekçe hikmetleriyle beraber Allah'ın (c.c) emrinin bu yönde tahakkuk etmesidir. Nitekim domuz etinin zararlarının giderilmesi halinde haramlık hükmünün kalkıp kalkmayacağı ile ilgili tartışmalarda, domuz etinin zararlarının giderilmesi halinde kullanılabilmesi görüşüne müspet yaklaşan olmuşsa da büyük çoğunluk bunun mümkün olmadığını, domuz etinin haramlığının ta'abbudi olduğunu dile getirmiştir.¹⁵⁴ Yine eti yenilebilen hayvanlarla ilgili şari' tarafından öngörölmüş tesmiye ve hayvanı boğazlayan kimsenin Müslüman veya ehl-i kitaptan bir kimse olması vb. tezkiye şartlarının yerine getirilmemesi halinde etlerinin tüketilmesinin yasak olması sadece bu konu ile ilgili ahkâmın ta'abbudiliği ile izah edilebilir. Bu bağlamda Mekke'de inen En'am suresinde haram kılınan hayvanlar ile ilgili kendiliğinden ölen hayvanların etinin tüketilmesi yasaklanmışken, insanın ahkâmına riayet ederek kestiği hayvanın etinin tüketilmesinin helâl kılınması Mekke müşriklerini en çok şaşkırtan şeylerden biri olmuştur. Bütün bunlar hükümlerdeki ta'abbudiliği ortaya koymaktadır. Dolayısıyla helâl ve haramın belirlenip anlaşılmasında ta'abbudilik vasfı asla göz ardı edilemez bir gerçektir.

1.5.2.1.4.3. Maslahatın Müstehlikin Hükümüne Etkisi

Cenab-ı Hak kâinatı insan merkezli yaratmıştır. Dünya ve içindeki her şeyi insana musahhar kılmış¹⁵⁵, insanın eşrefi mahlûkat olarak bu dünyada fitratına uygun bir hayat yaşaması, ahirette de ebedi saadete ulaşması için insana imtihan sırrı çerçevesinde sayamayacağı ölçüde ni'met ihsan etmiştir. Bu nimetler içerisinde helal ve temiz olanlardan istifade etmeyi helal

¹⁵⁴ Milaşlı İsmail Hakkı, Tezkiyetü'l-luhûm fi'l-İslâm, İstanbul, ts. Shf. 15

¹⁵⁵ Bakara, 2/29

kılmış¹⁵⁶ ve bu hükmün hiç kimse tarafından değiştirilemeyeceğini ifade buyurmuştur.¹⁵⁷ Yine bu imtihan doğrultusunda insana doğrudan veya dolaylı olarak zarar verecek, onun yaşamını tehlikeye düşürecek şeylerden¹⁵⁸ sakınmasını emretmiştir. Kur'an-ı Kerim'de haramlık ve helallik hükmünün konulmasında murad-ı ilahinin, Allah'ın, (c.c) kullarına karşı, şânına yakışır merhametinin tecellisi olarak fayda-zarar ilkesinin gözettiği şu ayet-i kerimede açıkça görülmektedir;

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ

*"Sana, şarap ve şans oyunları hakkında soruyorlar. De ki: Onların her ikisinde de hem büyük bir günah hem de insanlar için bazı yararlar vardır; ancak yol açtıkları kötülük, sağladıkları yararlardan daha büyüktür. Sana neyi infak edeceklerini de soruyorlar. De ki: İhtiyaç fazlasını. Allah sizin için âyetlerini işte böyle açıklıyor ki düşünesiniz."*¹⁵⁹

Nitekim beslenmenin temel gayesi, insanın akıl, beden ve ruh sağlığını muhafaza etmek ve onun sağlıklı bir hayat sürmesini temin etmektir. Bu sebeple prensip olarak Allah'ın (c.c) helâllğine hükmettiği şeylerin tamamı insan hayatının devamı açısından doğrudan veya dolaylı olarak faydalı, haramlığına hükmettiği şeylerin tamamı da aynı şekilde prensip olarak insan hayatının devamı noktasında doğrudan veya dolaylı zararlıdır.¹⁶⁰

1.5.2.1.4.4. İstihlâkta İbaha-i Asliye Ve Çerçevesi

Mahlûkat içerisinde, a'lâyî illiyinden esfel-i sâfiline kadar farklı dereceleri kesbetme kabiliyetinde yaratılmış olan insanoğlunun her şey ile beraber kendisini yaratan yaratıcısına karşı, kendisi dışındaki varlıklarla münasebetlerinde sorumluluklarının olması kaçınılmazdır. Nitekim Yüce Yaratıcı, insana bu sorumluluklarını görevlendirdiği peygamberler vasıtasıyla tebliğ ettiği emirlerle beyan etmiş ve bu sorumlukları

¹⁵⁶ Bakara, 2/168, Maide, 5/88, Enfal, 8/69, Nahl, 16/114 vb.

¹⁵⁷ A'raf, 7/32

¹⁵⁸ Bakara, 2/195

¹⁵⁹ Bakara, 2/219

¹⁶⁰ Elmalî'lı Muhammed Hamdi Yazır, a.g.e, cilt I shf. 446

“*hududullah*” diye isimlendirmiştir.¹⁶¹ İnsanın “*eşrefi mahlûkat*” olma vasfı Hududullah’ a saygısı ve uyumu derecesinde tahakkuk etmektedir.¹⁶²

İnsanın kul olmasının gereği olarak önüne konulan sınırların, tabi olduğu imtihan sırrı çerçevesinde onun güç yetirebileceği ölçüler içerisinde olması onu imtihana tabi tutan Allah’ın (c.c) mutlak adâlet ve merhametinin bir gereğidir. Esasen insanın yaratılmasındaki temel hikmetlerden birisi de O’nun, Allah’ın (c.c) Esmâ-i Hüsnâsı’nın tecellisinde oynadığı roldür. Bu bağlamda insanın, kendisi dışındaki hiçbir yaratılmışa verilmeyen bu üstünlük ve sorumluluğunun gereği olarak sözü edilen hudutların dışında serbest bırakıldığı bir alanı olmalıdır ki ona iradesini kullanma imkânı verilmiş olsun ve fiillerinin sonucunda terettüp edecek ceza veya mükâfatın ona râci’ olması zülüm telakki edilmesin.

Bütün mahlûkatın insana musahhar kılındığını ve sayılamayacak kadar çok olan bu şeylerin her birinin doğrudan veya dolaylı olarak Allah’ın (c.c) insan üzerindeki bir ni’meti olduğu Kur’an-ı Kerim’de açıkça şu şekilde ifade edilmiştir;

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّنبِئٍ

“Allah’ın göklerde ve yerdeki (nice varlık ve imkanları) sizin emrinize verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmediniz mi?”¹⁶³

Yine aynı şekilde başka bir Ayet-i Kerime’de bu durum şöyle ifade edilmiştir;

وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından (bir lütfu olmak üzere) size boyun eğdirmiştir. Elbette bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır.”¹⁶⁴

İşte, insanın çevresindeki eşya ile münasebetlerindeki ahkâma temel teşkil edecek bu Ayet-i Kerimelerin delaleti, fukaha tarafından "ibaha-yi asliyye"

¹⁶¹ Talak, 65/1

¹⁶² Tin,95/4-5

¹⁶³ Lokman 31/20

¹⁶⁴ Casiye 45/ 13

tabiri ile ifade edilmiştir. Bu tabir bir bakıma “O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı...”¹⁶⁵ ifâdesinin meâli mahiyetindedir.

Eşyada mübah olmanın asıl, haram olmanın ise arızı olduğunu ifade eden hadis-i şerifler de vardır:

Hz. Peygamber' e (s. a. v.) tereyağı, peynir ve kürk hakkında soruldu. Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: "*Helal, Allah'ın kitabında helâl kıldığı şeydir. Haram da kitabında haram kıldığıdır. Hakkında sükut ettikleri ise insanların ihtiyarına bırakılmış alandır*"¹⁶⁶

Aynı şekilde İbni Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "*Cahiliye halkı bazı şeyleri yerler bazı şeyleri de haram diye yemezlerdi. Derken Allah peygamberini gönderdi ve kitabını indirdi. Helalı helal haramı da haram kıldı. Dolayısıyla sadece onun helal kıldığı helal, haram kıldığı da haramdır. Hakkında sükut ettikleri ise biz insanlara bırakılmış alandır*" dedi ve sonuna kadar "*De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti - ki pisliğin kendisidir - ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum.*"¹⁶⁷ âyetini okudu.¹⁶⁸

Haram ve helâl kılma yetkisinin sadece Allah' a (c.c) ait olduğunu ifade eden birçok Âyet-i Kerime ile beraber Hz. Peygamber'in "*Ben ancak Allah'ın kitabında helal kıldığı şeyi helal sayar, Allah'ın kitabında haram kıldığı şeyi de haram sayarım*"¹⁶⁹ mealindeki pek çok ifadesi beraber değerlendirildiğinde bir şeyin haram olarak nitelenebilmesi için helallliğini nakzeden sübutu ve delaleti kat'i bir delilin bulunması şarttır.

Eşyada asıl olanın helâllik mi haramlık mı olduğu konusunda fukaha arasında ihtilaf olmakla birlikte,¹⁷⁰ Hanefî Usulcü İbn Nuceym, başta İmam Kerhî olmak üzere Hanefî Fukaha'nın mübahlığı asıl kabul ettiğini ve Hidaye'de asıl olan ibahadır denildiğini ifade eder. Diğer mezheplere

¹⁶⁵ Bakara, 2/29

¹⁶⁶ İbn Mace, a.g.e, كتاب الأطعمة (29. Kitap), باب أكل الجبن و السمن (Et'ime, 60)

¹⁶⁷ En'am, 6/145.

¹⁶⁸ Ebu Davûd, a.g.e, كتاب الأطعمة (21. Kitap), باب ما لم يذكر تحريمه (Et'ime 30)

¹⁶⁹ Ebu'l Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub et-Taberanî, Mektebetu'l Ulum ve'l Hikem, el-Mucemu'l Evsat, cilt XII, shf. 480

¹⁷⁰ Ebu'l Fazl Celaluddin Abdurrahman b. ebi Bekr es-Suyûtî (v.911), el- Eşbâh ve'n-Nezâir fi Kavaidi ve Furui's Şafiiyye, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut 1983, shf. 60

mensup fakihlerin çoğunluğu da eşyada asıl olanın helallik olup, haramlığın ancak bir delille sabit olabileceği anlayışındadır.¹⁷¹

Kısaca ifade etmek gerekirse haramlar, yalnızca Allah'ın (c.c) haram kıldığı şeylerle sınırlıdır, hakkında sarih bir hüküm bulunmayan şeyler mübah veya en azından “*ma'fuvvun anhtır*”.

1.5.2.1.4.5. İstihlâkta Zarûret ve Kapsamı

Konuyu “*Hâcet umumî olsun husûsî olsun zaruret menzilesine tenzîl olunur*” külli kâidesi doğrultusunda ele aldığımızda İslam'ın rahmet dini olmasının bir gereği olarak meşakkatlerin izale edilmesinin gerekliliği fukaha tarafından ittifakla kabul edilirken hacet ve zaruretin kapsamı ile uygulamadaki yansımaları hususunda farklı görüşler ortaya konulmuştur. Nitekim bu kaidenin kapsamı ve uygulamasının doğru anlaşılmasının sonucunda farz, vacip, haram ve mekruh gibi ahkamı şer'iyenin ihlal edilebilme tehlikesi ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla konumuz bağlamında bu kaidenin uygulanabilirliğinin net bir biçimde vuzuha kavuşturulması gerekir. Zarûret ifadesi “ *يُضَرُّ - ضَرٌّ* ” fiilin ism-i mastarı olarak ihtiyaç sahibi kılma, zorunda bırakma, şiddetli darlık hali, normal şartlarda hukuken yapılması mümkün olmayan şeyi hukuken yapılabilir hale getiren mazeret şeklinde izah edilmiştir. Fıkhi eserlerde zaruret ifadesine eşdeğer ızdırar hali tabiri de kullanılmıştır.¹⁷²

Şafîî ulema, zaruret kavramını kişinin caiz olmayan bir fiili işlememesi durumunda zarara uğrayacağı veya zarara uğrama ihtimalinin oluşacağı¹⁷³ durum olarak tanımlarken, Hanefî fukaha, kişinin terk etmesi halinde kendisinin veya vücut azalarının zarara uğrayacağı şey¹⁷⁴ olarak ifade etmişlerdir. Mâlikî alimler yakinen veya zann-ı galibe göre kişinin zarara uğrayacağı veya hayatını kaybetme ihtimalinin bulunacağı durum olarak;

¹⁷¹ Zeynuddin Zeyn b. İbrahim b. Muhammed b. Nuceym (v. 970), el-Esbâh ve'n-Nezâir me'a Şerhihi Gamzu Uyuni'l Besair, Daru'l Kutubi'l İlmîyye, Beyrut 1978 cilt II shf. 73

¹⁷² Ebu'l Feyz Muhammed el-Murtaza b. Muhammed b. Abdirezak el-Bilgrami el-Hüseyni ez-Zebidi (v.1205), Tâcu'l-Arûs min Cevahiri'l Kamus, cilt XII shf. 387

¹⁷³ Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, el-Mensûr fi'l-Kavâid, cilt II, shf. 319

¹⁷⁴ Cessas, a.g.e, cilt I, shf. 159

Hanbeli fakihler ise zehir haricinde haram kılınmış bir şeyi tüketmediği takdirde kişinin hayatını kaybetme tehlikesine maruz kalacağı vaziyet olarak anlamışlardır.¹⁷⁵ Özetle İslam hukukçuları zarureti, bir kimsenin şer'i ruhsatı kullanmayıp asıl hükmü uygulamaya devam etmesi durumunda en azından zann-ı galiple zarara uğrayacağı durum şeklinde tarif etmişlerdir.

Zaruret ve ihtiyaç kavramlarının anlamları bakımından çıkış noktaları birbirine benzemekle beraber bu iki kavram ile ilgili ahkâm birçok noktada birbirinden ayrılmaktadır. Bu bağlamda zaruret hali, ruhsatı kullanmayı gerektiren ve ihtiyaç halinden daha öte bir durum iken, ihtiyaç hali zaruret derecesine ulaşmayıp ruhsatı kullanma zorunluluğu barındırmayan durumdur.¹⁷⁶ Örneğin; gıdalarda raf ömrünü uzatmak vb. nedenlerle katkı maddesi kullanmak üreticiler açısından bir ihtiyaç olmakla beraber bu ihtiyaç zaruret derecesine ulaşmadığından dolayı bu ihtiyacı gidermek için haram olan gıda katkı maddelerinin kullanımı ruhsat çerçevesinde değerlendirilip tecviz edilemez. Yine zaruret kapsamında kullanılan ruhsat muvakkat olup zaruret durumunun ortadan kalkması ile o da ortadan kalkar ve asıl hükme dönülürken devamlılık arz eden ihtiyaçta bu durum söz konusu değildir.¹⁷⁷ İhtiyaç ve zaruretin tayininde temel parametre zorluk ve meşakkattir. Nitekim zaruret halinde ortaya çıkan zorluk ve meşakkat ihtiyaç durumunda ortaya çıkan zorluk ve meşakkatten çok daha ötede İslam'ın muhafazasını emrettiği can, namus, akıl din, mal gibi beş temel vazgeçilmezden biri veya birkaçını tehdit edecek kadar ileri bir seviyededir.

Zaruret kadar mutlak olmamakla beraber belli şartlar çerçevesinde ihtiyaç durumunda da ruhsat hükümlerinden istifade edilebileceği fukaha tarafından değerlendirilmiştir. Bu bağlamda; ihtiyacın normal ölçüsünden fazla olması ve en az zann-ı galip ile sabit olması gerekir. Nitekim fukaha, vehmen varsayılan ihtiyacı hükümler üzerinde müessir kabul etmemiş ve bu görüşünü "*ruhsatlar vehme bağlanmaz*" kaidesi ile ortaya koymuştur. Yine ihtiyacın açık olması, maruz kalınan sıkıntının defedilmesi sadece o ihtiyacın giderilmesi mümkün olması ve ihtiyacın giderilmesinin amacının

¹⁷⁵ İbn Kudâme, a.g.e, cilt XIII, shf. 331

¹⁷⁶ Vehbe Zuhayli, Nazariyyetu'd darurati'sher'iyye, Beyrut 1982 shf. 60

¹⁷⁷ Mustafa Ahmed ez-Zerka, el- Medhal, Dârü'l-Kalem, Dimeşk 2004 Cilt II, Shf.99

şer'i ahkâm ile çelişmemesi gerekir.¹⁷⁸ Son olarak ihtiyacın daha şiddetli bir ihtiyaçla nakzedilmemesi gerekir. Örneğin toplumun buğdaya ihtiyaç duyduğu bir yerde buğday stoku bulunan kişi elindeki buğdayı satmaya zorlanabilir. Çünkü bu durumda insanların gıda ihtiyacı muhtekirin buğdayı yüksek fiyattan satma ihtiyacından daha şiddetlidir ve onu nakzeder. İhtiyacın tayininde örf'e göre ortalama bir kimsenin hali esas alınmalıdır. Bununla beraber ihtiyaç kavramını, insanoğlunun mahiyetinin câmi'yeti ile beraber değerlendirdiğimizde, herkese şamil bir tarif ortaya koymak mümkün değildir. Bunun temel sebebi her mükellefin ihtiyacının bizatihi kendisine has olmasıdır. Meşakkate maruz kalan bir kimsenin, karşı karşıya kaldığı meşakkati aşmak için tahakkuk eden şartları çerçevesinde ruhsatlardan yararlanması mümkün iken, bir meşakkate maruz kalmayan bir kimsenin ise ihtiyaçlardan doğan herhangi bir ruhsattan istifade etmesi mümkün değildir.¹⁷⁹

1.5.2.1.4.6. İstihlâk ve Müştebihât

Müştebihât, fiki bir ıstılah olarak haram veya helal olma ihtimali bulunan şeylerdir. Başka bir ifade ile haramlığı veya helallığı tam ve kesin olarak bilinemeyen şeylerdir. İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre şüphe mekruhun müradifidir.¹⁸⁰ Haramlık ve helallik ile ilgili delillerin tearuzu durumunda haram olmanın delilleri nazarı itibara alınır ve hakkında tereddüt hâsıl olan şeyden uzak durulur. O şeyin helallığı ile ilgili hüküm, bütün şüphelerden uzak bir biçimde açık ve net olarak tebeyyün etmedikçe o şeyin haramlığına dair deliller dikkate alınmaya devam edilir. Hanefi fakihler bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: *"Bir araya gelen herhangi bir haram ve helâl yoktur ki, o haram o helale üstün gelmiş olmasın."*¹⁸¹

Örneğin; naslarda öngörülen şekilde tezkiye edilmiş hayvanın etleri ile naslarda ifade edilen şartlara hâiz olmayan hayvanın etleri birbirine karışıp bu etleri birbirinden tefrik etme imkanı bulunmazsa miktarları denk olsa bile bu etleri tüketmek câiz değildir. Benzer şekilde tüketilmesi helâl olan inek

¹⁷⁸ Şatıbî, a.g.e, cilt II shf. 385

¹⁷⁹ Şatıbî, a.g.e, cilt I shf. 231

¹⁸⁰ Mustafa ve diğerleri, Mu'cemu-l Vasit, ş-b-h shf 271

¹⁸¹ İsmail Çetin, Ölçüler, Dilara Yayınları, İstanbul 2010, shf. 25

sütü ile tüketilmesi helal olmayan eşek sütü birbirine karışırsa hüküm yine aynıdır. Nitekim İslam dini insanların dünya ve ahiret saadetini temin eden bir hayat düzenidir. İmtihan sırrı çerçevesinde bir kısım eşyaya dair ahkâmı Ayet-i Kerime veya Hadis-i Şerifler ile açıkça ortaya koyduğu gibi kimisini de yine bu imtihan sırrı çerçevesinde muğlak bırakmıştır. Konu ile ilgili “Nu'man bin Beşir’ den (r.anhuma) rivayetle "Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: ‘Şurası muhakkak ki, haramlar apaçık bellidir, helaller de apaçık bellidir. Bu ikisi arasında (haram veya helal olduğu) şüpheli olanlar vardır. İnsanlardan çoğu bunları bilmezler. Her kim bu şüpheli şeylerden kaçınırsa, dinini de, şerefini de korumuş olur. Kim de şüpheli şeylere yönelirse harama düşmüş olur, tıpkı koruluğun etrafında sürüsünü otlatan çoban gibi ki, her an koruluğa düşebilecek durumdadır. Haberiniz olsun, her melikin bir koruluğu vardır, Allah'ın koruluğu da haramlarıdır. Haberiniz olsun, cesette bir et parçası var ki, eğer o sağlıklı olursa, cesedin tamamı sağlıklı olur, eğer o bozulursa, cesedin tamamı bozulur. Haberiniz olsun bu et parçası kalptir.”¹⁸²

Başka bir Hadis-i Şerifte ise Efendimiz (s.a.s) bu hususta şöyle buyurmuştur: “Bir şeyde haram ve helal birleştiği zaman haram üstün tutulur”¹⁸³

Yine diğer bir Hadis-i Şerifte ise Efendimiz (s.a.s) “Sana şüphe vereni bırak, şüphe vermeyene, kalbinin rahat ettiği işe bak.”¹⁸⁴ Şeklinde tavsiyede bulunmuştur.

Efendimiz’in (s.a.s) bu ifadeleri, Müslüman olan bir kimsenin çevresindeki nimetlerden istifade ederken ne kadar hassas olması gerektiğini açıkça orta koymaktadır. Çoğunluğu Müslüman olan ülkemiz şartlarında durum gıda bağlamında değerlendirildiğinde, piyasada satılan ürünlerin zann-ı galip ile mahzursuz olduğu ilk etapta akla gelse de günümüzde liberal ekonomik sistem içerisinde değer ve inançların, kâr odaklı endüstriyel üretim üzerindeki etkisizliği ve globalleşen piyasalarda batı medeniyetinin tahakkümü beraber değerlendirildiğinde, zann-ı galibin yerini şüpheye

¹⁸² Buharî, a.g.e. كتاب الايمان (2. Kitap), باب فضل من استبرأ لدينه (İman 39)

¹⁸³ Ebu Muhammed Abdillah b. Yusuf Cemaluddin ez-Zeyla’î, Nasbu’r-Raye li Ahadisi’l Hidaye, Daru’l Hadis, Kahire, ts. cilt IV, shf. 372

¹⁸⁴ Muhammed b. İsa et-Tirmizî, es-Sünen, İstanbul, 1992, Kıyamet 60

bıraktığı rahatlıkla söylenebilir. Bu da toplumumuz açısından helal gıda sertifikasyonunun icra ve sıhhatinin en az diğer ibadetlerin icra ve sıhhati kadar önemli olduğunu göstermektedir. Müslümanın kendisini ve ailesini yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden korumasının ana mücadele alanlarından birisi helâl beslenme olduğu düşünüldüğünde bu konudaki sorumluluğun boyutu daha net olarak anlaşılmaktadır.

1.5.2.1.4.7. İstihlâk'ta Hile Bağlamı

Hayat nizâmı olan İslâm dini, insanın dünya ve âhiretine zarar verecek sonuçlara giden yolları haram kıldığı gibi, haramlığı sabit olan şeylerden hile ile istifade etmeyi de haram kılmıştır. Çıkış yolu ve kurnazlık gibi anlamlara gelen “hile” ifadesi fikhî bir istilâh olarak bir kimseyi arzu edilen doğrultuda tasarrufta bulunmaya yönlendirmek maksadıyla hataya sevk etmektir.¹⁸⁵

Konumuz bağlamında Kurân-ı Kerim’de hile yapmak sureti ile kendilerine haram kılınan şeylerden istifâde etmeye çalışan kimselerin tipik bir örneği olan İsrailoğulları ile ilgili olarak şu ifadeler yer almaktadır;

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا
وَمَوْعِظَةً لِّلْمُنَافِقِينَ

“Şüphesiz, siz içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri bilirsiniz. Biz onlara; Aşağılık maymunlar olun demiştik. Biz bunu, hem onu görenlere hem de sonra geleceklere bir ibret ve Allah’a karşı gelmekten sakınanlara bir öğüt kıldık.”¹⁸⁶

Başka bir Âyet-i Kerime’de aynı kimselerle ilgili olarak Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır:

وَسَأَلْتَهُم عَنِ الْفَرِيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَعًا وَيَوْمَ لَا
يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ كَذَلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ

“(Ey Muhammed) Onlara deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Hani onlar Cumartesi (yasağı) konusunda haddi aşıyorlardı. Zira tatil

¹⁸⁵ Saffet Köse, “hile maddesi” Diyanet İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, 1998, cilt XVIII shf. 28

¹⁸⁶ Bakara, 2/65-66

yaptıkları Cumartesi günü balıklar onlara akın akın geliyor, tatil yapmadıkları (diğer) günlerde ise gelmiyorlardı. İşte onları yoldan çıkmaları sebebi ile böyle imtihan ediyorduk.”¹⁸⁷

İsrailoğullarına cumartesi günü avlanmak haram kılınmıştı. Cumartesi günü balıkların kıyıya çokça gelmeleri onları hırslandırmış ve bu hırslarının sonucu olarak cumartesi günü gelen balıklara tuzak kurup onları avlanmanın yasak olmadığı diğer günlerde toplama yoluna gitmişlerdir. Yine buna benzer bir tarzda kendilerine hayvanların iç yağı haram kılındığı halde onlar iç yağın eritip satmak suretiyle bu yağdan istifâde etmeye çalışmışlardır. Her iki durumda da hile ile kendilerine haram kılınmış şeylerden faydalanmaya çalıştıkları için Allah (c.c) onları ibretlik bir biçimde cezalandırmıştır. Bu husus ile ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: *“Allah Yahudilere lanet etsin. Allah onlara iç yağın haram kıldığında onlar bunu erittiler sonra sattılar ve akabinde de bunun parasını yediler.”¹⁸⁸*

Yine aynı Hadis-i Şerif’te sahabeden bir kimse Hz. Peygambere, tezkiye edilmeden ölen bir hayvanın iç yağlarının gemi tahtalarını parlatmak, mum üretimi ve benzeri işlerde kullanmanın hükmünü sormuş Hz. Peygamber de Yahudilerin bu hallerini anarak onları kullanmakla beraber alınıp satılmalarının da haram olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁹

Hz. Peygamber (s.a.s) bu şekilde ümmetini Yahudilerin durumuna düşmekten sakındırmıştır. Nitekim Hanefî mezhebine göre tüketilmesi yasak olan içki, meyte kan ve domuz gibi şeyler ğayri mütekavvim mal olmaları hasebi ile alınıp satılmaları da helal değildir.

1.5.2.1.4.8. İstihlâkta Tayyibât ve Habâis Bağlamı

Nass ile haram veya helâl kılınan şeyler değerlendirilirken belirleyici olan hususlardan biri de o şeyin tayyib (fitri olarak tüketilebilir) veya habîs (fitri olarak tüketime uygun olmayan) nitelikte olmasıdır. Bu bağlamda tayyib olan şeylerle ilgili Kuran-ı Kerim’de sarih bir çerçeve ortaya

¹⁸⁷ A’raf 7/163

¹⁸⁸ Buharî, a.g.e. كتاب البيوع (34. Kitap) الأصنام و الميتة و البيع (Buyû’112)

¹⁸⁹ Buharî, a.g.e. كتاب البيوع (34. Kitap) الأصنام و الميتة و البيع (Buyû’112)

konmamakla beraber tüketimin sınırlarını çizen ayet-i kerimelerde tayyib ifadesi genellikle helâl ifadesinin hemen ardından ve helâl olmanın da ötesinde helâl olan şeylerin kaliteli olanlarını kasteder bir tarzda kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim Tayyibatın tespiti görevini öncelikle Hz. Peygamber'e (s.a.s) tevdi etmiştir.¹⁹⁰ Daha sonra konu ile ilgili Âyet-i Kerime ve Hadis-i Şeriflerde hükmü açıkça belirlenmeyen şeyler hususunda hangisinin tayyib hangisinin habîs olduğunun tespit edilme kriterleri ile ilgili farklı içtihadî görüşler ortaya atılmıştır. Bunlardan Şafî ulema selîm fitrat ve servet sahibi asr-ı saadet araplarının çoğunluğunun beğeni ve tiksintisini¹⁹¹ dikkate alırken, Hanbelî fukaha ise yine asr-ı saadette yaşamış olmak kaydıyla Hicaz ehlinin veya arapların meskun olduğu büyük şehirlerin çoğunluğunun rağbet edip etmemesini baz almışlardır. Malikî fakihler ise bu kavramları sadece nass çerçevesinde ele almış naslarda haram kılınan şeyleri habîs, helâl kılınan şeyleri de tayyib olarak tavsif etmişlerdir. Bu konuda en nesnel yaklaşım Hanefî ulema tarafından ortaya konulmuştur. Nitekim Hanefî fakihler, hakkında nass olmayan şeylerle ilgili selîm fitrat sahibi insanların beğenisini ölçü kabul etmişlerdir. Bu noktada Hanefî mezhebinde ashab-ı tercih seviyesinde söz sahibi olan Cessâs, hadari arapların örfünü ölçü olarak kabul eden İmam Şafî'yi bu görüşünden dolayı sert bir biçimde tenkid etmiş ve ilgili nasların bütün mükelleflere hitap ettiğini dolayısıyla bu hususun sadece arapların beğeni ve tiksintisi ile belirlenemeyeceğini savunmuştur.¹⁹² Bu noktada Şafî mezhebine mensup bir âlim olan Fahrüddin Râzî de Hanefî ulema ile aynı kanaate sahiptir.¹⁹³ Diğer taraftan konuyu Hanefî mezhebinin yaklaşımı doğrultusunda ele aldığımızda hükme konu olan hayvanların tabiatlarındaki temel vasıflarını dikkate almak suretiyle farklı bir açıdan açıklık getirebiliriz. Nitekim yılan, çıyan, akrep ve fare gibi hayvanlar tabiatları itibarıyla iğrenç kabul edildikleri için habîs görülürken; kartal, akbaba gibi kuşlar ile ayı, kurt, kaplan ve aslan benzeri hayvanlar yırtıcı oldukları için etlerinin tüketilmesi yasak kabul edilmiştir. Ancak fitratında vahşilik barındırmayan kaz, ördek, hindi ve tavuk gibi evcil olanlar ile bıldırcın sığırcık, güvercin gibi evcil

¹⁹⁰ A'raf, 157

¹⁹¹ Şirbinî, a.g.e, Cilt IV Shf. 303-304

¹⁹² Cessâs, a.g.e, cilt III, shf. 21

¹⁹³ Râzî, a.g.e, cilt XIII, shf 170

olmayan hayvanların etlerinin tüketilmesine cevaz verilmiştir. Köpek dişi bulunmasına rağmen saldırgan olmayan deveyi helâl olma kapsamından çıkarmamıştır. Yine tüketime konu olacak hayvanın beslenmesinin de onun “tayyib” veya “habîs” olmasında müessir olduğuna dikkat çekilmiş ve farklı görüşler ortaya konulmuştur. Bu çerçevede tükettiği şeyler arasında hayvan atıkları ve kan gibi necâsetlerin bulunmasından dolayı cellâlenin etinin hükmü ile ilgili ihtilaf meydana gelmiştir. Malikîler bu hayvanın etini tüketmeyi mubâh kabul ederken Hanefî ve Şafîiler mekruh olarak değerlendirmişlerdir.¹⁹⁴ Hanbelîler ise cellâlenin etini tüketmeye cevaz vermemiştir.¹⁹⁵ Necis olan hayvansal atıklardan elde edilen yemlerle beslenen tavuk vb. hayvanların hükmü buna kıyas edilebilir.

1.5.2.2. İstihâle

1.5.2.2.1. Tanım ve Mahiyeti

Arapça bir kelime olan istihâle, **حال** fiilinin, istifâ'l bâbından mazî siğasıdır. Bu fiil ise hal değiştirme, tağayyür etme, yıl değişmesi, iki şeyin arasına girme vb mânalarda kullanılmaktadır. gelir ki bunların da temelde bir şeyin bir hâlden başka bir hâle geçmesi etrafında toplandığı görülmektedir.¹⁹⁶ İstihâle'nin ıstılâhî kullanımı ise, bir şeyin ayn'ının başka ad, vasıf ve nitelikteki bir ayn'a dönüşmesidir. mânasına gelince, bununla ilgili yapılan açıklamalardan hareketle şu şekilde bir tanım yapmak mümkündür: İstihâle, temel yapısı değişikliğe uğrayan bir maddenin ayn'ının, öncekinden farklı isim, sıfat ve özelliklere sahip olan başka bir ayn'a dönüşmesidir.¹⁹⁷

İbni Âbidin, istihâle ile ilgili bazı örnekler verdikten sonra şu tespitte bulunmuştur: “Bütün bunlar, hakikatin başka bir hakikate değişmesidir; yoksa sadece vasfın değişmesi değildir.”¹⁹⁸

¹⁹⁴ Vehbe ez-Zuhaylî, a.g.e. Cilt III, shf. 507

¹⁹⁵ Vehbe ez-Zuhaylî, a.g.e. Cilt III, shf. 508

¹⁹⁶ İbn Manzûr, a.g.e. Shf. 185

¹⁹⁷ Yüksel Çayıroğlu, İslâm Hukukuna Göre Helâl Gıda, Işık Yayınları, İstanbul 2013, Shf. 211

¹⁹⁸ İbn Âbidin, a.g.e. Cilt I, Shf. 136

Bu izahlardan hareketle istihâle, kimyevî değişim olarak tamamen tabî bir olaydır. Ancak istihaleye uğrayan bir şeyin hükmü, ile ilgili o şeyin ayn'ında meydana gelen değişime vâkıf olunduktan sonra ortaya konulabilir. Kadîm fikhî kaynaklarda istihâleye örnek verilen bazı dönüşümlerin, günümüzde gelişen teknik imkânlarla yapılan araştırmalar sonucunda kimyasal değil de fiziksel birer dönüşüm oldukları ortaya çıkmıştır. Nitekim Dürrü'l-muhtâr'da necâset bulaşmış susamdan tahin ve yine necâset bulaşmış üzümde pekmez elde etmek istihâleye örnek olarak verilmiştir. Fakat İbn Âbidin bu kitaba yazdığı şerhinde bu örnekleme nin yanlış olduğunu dile getirmiştir.¹⁹⁹ Bundan dolayı istihâlenin mahiyetini idrak etmek için kadim kaynaklarda verilen örneklerden yola çıkmaktan ziyade bu kaynaklarda yapılan tariflere bakmak bizi daha sağlıklı sonuçlara ulaştıracaktır.

Burada şu hususu da belirtmek gerekir; Her istihâle aynı zamanda kimyasal değişimdir fakat her kimyasal değişimin aynı zamanda istihâle olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Çünkü istihâleden bahsedebilmek için, bir şeyin kimyasal yapısındaki değişimden ziyade, o şeyin ayn'ında bir dönüşümün meydana gelmesi gerekir. Zira pişen yemeklerin bile molekül yapılarında bir kısım kimyevî değişiklikler meydana gelmektedir. Fakat bu noktadan yola çıkarak, pişirilmiş bir yemeğin önceki hâli nden tamamen farklı bir şey olduğunu söylenemez. Bu açıdan bir şeydeki değişikliğin istihâle olarak değerlendirilebilmesi için o şeyin aslı ve vasfıyla önceki durumundan tamamen farklı yeni bir şeye dönüşmesi gerekmektedir.

Buna göre bir şeyin istihâle geçirip geçirmediğini anlamak için, o şeyin son durumundan önceki durumu ile ilgili hiçbir bilgi elde edememeyi ölçü alabiliriz. Örneğin; yanan bir şeyin külü incelenerek o şey hakkında bilgi edinmek mümkün değildir. Zira yanma sonucunda o şey istihâle geçirmiştir.

¹⁹⁹ İbn Âbidin, a.g.e. Cilt I, Shf. 316

1.5.2.2.2. İstihâle Açısından Gıda Katkı Maddeleri

Günümüzde beslenme ile ilgili önümüze çıkan temel sorun, gıda endüstrisinde çok yoğun bir şekilde kullanılan gıda katkı maddelerinin önemli bir kısmının domuz kaynaklı olmasıdır. Bu noktadan hareketle gıda katkı maddelerini istihâle açısından değerlendirirken, konuyu domuz kaynaklı gıda katkı maddeleri özelinde ele almak meseleyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Kur'ân-ı Kerim'de açıkça haram olduğu ifade edilen tek hayvan domuzdur. Her ne kadar ulema domuzun bütün cüzlerinin haramlığı konusunda ittifak etmiş olsa da istihâleye uğrayan domuzun hükmüyle ilgili ciddi ihtilaflar meydana gelmiştir. İmam Ebû Hanife ve İmam Muhammed domuzun yanması sonucunda oluşan külün veya tuzlaya düşmesiyle ortaya çıkan tuzun helâl olacağını ifade etmişlerdir, bilinen görüşüne göre İmam Mâlik de aynı hükme varmıştır. Fakat İmam Ebû Yusuf, İmam Şafî ve İmam Ahmed b. Hanbel'e göre ise domuz ayn'ı necis bir hayvandır ve hiçbir cüz'ü istihaleye uğramakla helal hâle gelmez.²⁰⁰

Günümüz İslam hukukçuları da bu konuda tam bir birlik sağlayamamışlardır. Nitekim; Hamdi Döndüren, istihaleye uğrayan domuz kaynaklı mayanın kullanılabileceğini ifade etmekle beraber Müslümanlara, eti yenilebilen hayvanlardan elde edilen mayayı kullanmalarını tavsiye etmiştir.²⁰¹ Orhan Çeker ise domuz kaynaklı şeylerin gıda sanayiinde kullanılmasının yasaklanması gerektiği görüşünü benimsemiş ve bu görüşünü domuzun haramlığının taabbudiliğine dayandırmıştır.²⁰² Meseleye farklı bir açıdan yaklaşan Mehmet Günay ise domuz kaynaklı hiçbir mâmulün, istihaleye uğramakla haramlık hükmünün değişmeyeceği görüşündedir. Ona göre domuz kaynaklı mâmullerin bu yollarla helâl sayılması ve şea'ir hükmündeki bu haramlığın fiilen çiğnenmesi veya en azından bu konudaki hassasiyetin zedelenmesine sebep olabilir.²⁰³

²⁰⁰ Kâsânî, a.g.e, Cilt I,Shf. 85

²⁰¹ Hamdi Döndüren, Gıda Katkı Maddeleri ve İstihlâk, 1. Ulusal Helâl ve Sağlıklı Gıda Kongresi, Shf. 120

²⁰² Orhan Çeker, "İstihâle", IV. Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı "Helâl Gıda", Afyon 2011

²⁰³ H. Mehmet Günay, "Hormonlu ve GDO'lu Ürünlerin Dinî Hükümü", IV. Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı "Helâl Gıda", Afyon 2011

Domuzun haramlığının ta'abbudi olması ve onun ayn'ı necis bir hayvan olması, her ne şekilde olursa olsun ondan istifade etmenin mümkün olmadığına delâlet etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in meyteden istifade etmek isteyen sahabileri, kendilerine iç yağı yasaklanan fakat bunu erittikten sonra satarak parasını yiyen Yahudilere benzetmesi de bunu teyit etmektedir.²⁰⁴ Dolayısıyla söz konusu necis hayvana karşı, Müslümanların vicdanında bulunan hassasiyeti zedelememek adına ve şüpheli şeylerden sakınmayı emreden Hz. Peygamberin emrine ittibâen bu konuda ihtiyatlı davranmak gerekir. Domuz özelinde ortaya konulan bu görüş, alkol, meyte ve kan gibi haram kılınmış diğer şeylerden elde edilen gıda katkı maddeleri hakkında da geçerlidir. Buna göre bu tür şeylerin gıda üretiminde hammadde olarak kullanılmaları câiz olmadığı gibi, bunlardan yapılan katkı maddeleri istihâle geçirmiş olsalar bile, bunlardan ihtiyaten kaçınmak gerekir.

---

²⁰⁴ Müslim, a.g.e. "Müsâkât", 71

2. SONUÇ

Beslenme, Allah'ın (c.c) yarattığı mahlûkat içerisinde en şerefli varlık olan insanın hem dünya hayatına hem de âhiret hayatına müteallik bir olgudur. İnsanoğlunun dünyadaki hayatının çevresinde şekillendiği ve muhatap olduğu imtihanın ana umdelerinden biri olan beslenme insan için kaçınılmazdır. Dolayısıyla insanın nefes alıp verdiği müddetçe gidermek durumunda olduğu beslenme ihtiyacının konusu olan gıda maddeleri ile münasebeti, bu maddeleri elde etme biçiminden tüketmesine kadarki her anının insan açısından dünya ve âhiret yansımaları olacaktır.

Konuyu istihlâk bağlamında ele aldığımızda, gıda maddelerine azda olsa hâricen katılan necis şeyler o gıda maddesini tüketim açısından mahzurlu hale getirmektedir. Bu noktada daha önceki dönemlere ait fetva ve değerlendirmelere bakılıp haramlığı doğrudan veya dolaylı olarak nass ile sabit olmuş necis şeyler tecviz edilemez. Nitekim kadim fıkıh geleneğimizde istihlâk başlığı altında değerlendirilen hususlar ile günümüzde söz konusu olan istihlâk durumları birbirinden farklılık arz etmektedir. Şöyle ki; önceki dönemlerde istihlâk, az miktardaki necâsetin çok miktardaki temiz şeye gayr-i ihtiyari bir şekilde karışmasını konu edinirken; günümüzde, tüketimi mahzurlu olan necis şeylerin, temiz ve mahzursuz şeylere bilerek ve isteyerek karıştırılmasını konu edinmektedir. Buradaki kasıt unsuru hükmün ortaya konmasında en kuvvetli müessirdir. Başka bir açıdan konuyu ele aldığımızda, necis şeyleri temiz şeyler içerisine katmak sûreti ile onlardan istifâde etmeye çalışmak, Şari' tarafından yasaklanan şeylerden hile ile istifade etmeye çalışmak olmaktadır. Kendilerine avlanmanın haram kılındığı günde hile vasıtası ile istifade etmeye çalışan İsrailoğulları'nın akıbetini Kur'an-ı Kerim bize şu şekilde haber vermektedir.

*“Şüphesiz, siz içinizden Cumartesi yasağını çiğneyenleri bilirsiniz. Biz onlara; Aşağılık maymunlar olun demiştik. Biz bunu, hem onu görenlere hem de sonra geleceklere bir ibret ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlara bir öğüt kıldık.”*²⁰⁵

²⁰⁵ Bakara, 2/65-66

Buna benzer başka bir davranışlarından dolayı Hz. Peygamber'de (s.a.s) İsrailoğullarını şu şekilde kınamıştır:

“Allah Yahudilere lanet etsin. Allah onlara iç yağın haram kıldığında onlar bunu erittiler sonra sattılar ve akabinde de bunun parasını yediler.”

Burada, bir kısım çağdaş araştırmacının dile getirdiği, çok olan helâl şeyin içerisine karıştırılan necis maddenin az olması hasebi ile yok hükmünde olduğu görüşünün isabetsiz olduğunu belirtmekte fayda vardır. Çünkü gıda sürekli tüketilen bir şeydir. Devamlı içerisinde necâset bulunan şeyleri tüketen bir kimsenin günlük olarak toplamda tükettiği necâset miktarı azımsanamayacak boyutlara ulaşır. Bu durum, “çoğu haram olan şeyin azı da haramdır.” Hadis-i Şerifi ile beraber değerlendirildiğinde söz konusu görüşün isabetsizliği daha net bir biçimde ortaya çıkacaktır. Sonuç olarak gıda maddelerine hâricen eklenen necis şeyler her durumda hükme tesir etmekte ve bu gıdaların sadece tüketilmesini değil aynı zamanda alınıp satılmasını da mahzurlu hale getirmektedir.

Dinî bakımdan hükmen necis kabul edilen maddelerin tedavi maksadı ile kullanılması konusunda ilk etapta alkol, uyuşturucu maddeler ve bunların türevlerinin başta ilaç sanayii olmak üzere birçok tıbbî ameliyede kullanılmasını değerlendirmek gerekir. Söz konusu maddelerin tıp alanında kullanımı ile ilgili olarak ulema ihtilaf etmiştir. Ulemanın çoğunluğu “Hamr, şifa değil derttir.” Hadis-i şerifinden yola çıkarak müskiratın tedavi maksadıyla kullanılmayacağını ifade etse de bunların içerisinde şarabın tedavi maksadı ile kullanılmayacağı hususunda ulema arasında ittifak vardır. Diğer sarhoş edicilerin kullanımı ile ilgili farklı görüşler ortaya atılmıştır. Buna göre konu İslam'ın muhafazasını emrettiği can, nâmus, akıl din, mal gibi beş temel vazgeçilmezden biri veya birkaçını tehdit eden bir zorluğun izâlesi bağlamında değerlendirildiğinde, belli şartlar dâhilinde bu maddelerin kullanımı zarûret kapsamında mahzursuz kabul edilebilir. Nitekim “*Hâcet umumî olsun husûsî olsun zaruret menzilesine tenzîl olunur*” külli kaidesi doğrultusunda ve İslam'ın rahmet dini olmasının bir gereği olarak meşakkatlerin izâle edilmesinin gerekliliği fukaha tarafından ittifakla

kabul edilmiştir. Bu doğrultuda Hz. Peygamber'in (s.a.s) Abdurrahman b. Avf ve Zübeyir b. Avam'a (r. a'nhum) muzdarib oldukları cilt rahatsızlığından dolayı ipek kıyafet giyme izni vermesi delil olarak ifade edilebilir.

Bütün bunlarla beraber söz konusu mâmüllerin kullanılabilmesi için öncelikle kişinin bunlardan sakınıp bunları kullanmaması durumunda hayatı veya sağlığının tehlikeye gireceğinin en azından zann-ı galiple sabit olması ve bu mâmüle alternatif olarak mahzurlu madde içermeyen bir ürünün bulunmaması gerekir. Aynı şekilde bu mâmülün kullanımına alanında yeterli ve Müslüman olan bir doktor tarafından karar verilmelidir.

Müskirat dışında kalan, domuz mamulü vb. necasetler tıp alanında yaygın olarak kullanılmaktadır. Batı kaynaklı ilaçlarda tamamen ticari çıkarlar doğrultusunda kullanılan bu necasetler ile alakalı çok daha ihtiyatlı davranmak gerekir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) bu konu ile alakalı olarak “Şüphesiz ki Allah sizin şifanızı size haram kıldığı şeyde kılmamıştır.” Buyurmuştur. Bu bağlamda Müslüman idarecilerin, kendi toplumlarını batılı muhterislerin hedefi olmaktan kurtarmaya çalışmalarının öncelikli bir sorumluluk olduğunu gözden kaçırmamaları icab eder. Bunu temin edebilmek için öncelikle Müslüman ülkelerin el birliği ile tıp alanında en az kendi ihtiyaçlarını helâl daire içerisinde karşılayacak kadar kaynak ayırması ve araştırma-geliştirme noktasında yeterli insan gücü yetiştirilmesi gerekir. Bu da başta Müslüman idareciler olmak üzere her Müslümanın, ihtiyaç karşılanıncaya kadar çaba sarf etmekle mükellef olduğu bir farzdır yani farz-ı kifayedir.

Dünya ve içindeki herşeyin insan merkezli yaratıldığı ve sayılamayacak kadar çok olan bu şeylerin her birinin doğrudan veya dolaylı olarak Allah'ın (c.c) insan üzerindeki bir ni'meti olduğu Kur'an-ı Kerim'de açıkça ifade edilmiştir. İşte, insanın çevresindeki eşya ile münasebetlerindeki ahkâma temel teşkil edecek daha önce değindiğimiz Âyet-i Kerime ve Hadis-i Şeriflerin beyanı ile Hanefî fukaha Eşyada mübahlığı esas almış Haramlığı da arızı olarak kabul etmiştir.

Yine Hanefî Alimler, ilgili Ayet-i Kerime ve Hadis-i Şeriflerin özeti kabilinden olan “*Hâcet umumî olsun husûsî olsun zaruret menzilesine tenzîl olunur*” külli kaidesini benimsemiş zaruret kapsamında zorluğu defedecek ölçüde haramdan istifade etmeye de cevaz vermişlerdir. Haramlık veya helalliği tam ve kesin olarak bilinemeyen şüpheli şeyler söz konusu olduğunda sakınma yolunu tercih etmişlerdir. Nitekim İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’e göre şüphe mekruhun müradifidir.

Yine ulemaya göre haramlık ve helâllik ile ilgili delillerin teâruz halinde, haramlığın delilleri dikkate alınır ve hakkında tereddüt hâsıl olan şeyden, o şeyin mahzursuz olduğu ile ilgili hüküm bütün şüphelerden hâli bir biçimde açıklığa kavuşmadıkça mahzurlu olması ile ilgili deliller dikkate alınmaya devam edilir. Hanefî ulema bu hususu şu şekilde ifade etmişlerdir: “Bir araya gelen herhangi bir haram ve helal yoktur ki, o haram o helale üstün gelmiş olmasın.”

Hayat nizâmı olan Din-i Mübin-i İslam, insanın hem dünyasına hem de âhiretine zarar verecek sonuçlara giden yolları haram kıldığı gibi, haramlığı sabit olan şeylerden doğrudan veya dolaylı olarak hile ile istifade etmeyi de yasaklamıştır. Bu bağlamda Hanefî mezhebine göre tüketilmesi yasak olan içki, meyte, akıtılmış kan ve domuz gibi şeyler ile bunların cüzlerinden elde edilen mâmüllerin Müslümanlar açısından ğayr-i mütekavvim mal olmaları hasebi ile ticarete konu edilmeleri de helal değildir.

Bütün bu izahat ve deliller, bir Müslümanın çevresindeki nimetlerden faydalanırken ne ölçüde titiz olması gerektiğini açıkça beyan etmektedir. Kâhir ekseriyeti Müslüman olan Türkiye şartlarında mevzu gıda katkı maddeleri bağlamında analiz edildiğinde, piyasada ticarete konu olan ürünlerin zann-ı galip ile mahzursuz olduğu ilk etapta akla gelse de durum günümüz liberal ekonomik sistemi içerisinde, değer ve inançların kâr odaklı endüstriyel üretim üzerindeki etkisizliği ve globalleşen piyasalarda batı medeniyetinin tahakkümü ile beraber değerlendirildiğinde, zann-ı galibin yerini şüpheyeye bıraktığı rahatlıkla söylenebilir. Bu da toplumumuz açısından helal gıda sertifikasyonunun icra ve sıhhatinin en az diğer ibadetlerin icra ve sıhhati kadar önemli olduğunu göstermektedir. Müslümanın kendisini ve

ailesini yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden korumasının ana mücadele alanlarından birisinin helâl beslenme olduğu düşünüldüğünde bu konudaki sorumluluğun boyutu daha net olarak anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Kur'an-ı Kerim, DİB Yayınları, Ankara, 2018
- Abdulgazi, Muhammed Fuad;. (v. 1388/1968). *el- Mu'cemul Mufehres li Elfâzil Kur'ani'l Kerim*. İstanbul: Mektebetu'l İslamiyye, 1982.
- Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. (v. 256/869). *el-Câmiu's-Sahîh*, Beytu'l Efkâr ed- Devliyye, Amman, 1998
- Cessâs, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er- Razi. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l Arabi. ts.
- Cezerî, Abdurrahman. *Kitâbü'l-fikh alel Mezahibi'l Erba'a*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerif. (v. 816/1413). *Kitabu't- Ta'rifât, Helal Md*. Beyrut: y.y. 1996.
- Çayıroğlu, Yüksel. İslâm Hukukuna Göre Helâl Gıda. Işık Yayınları. İstanbul 2013.
- Çetin, İsmail. (2010). *Ölçüler*. İstanbul: Dilara Yayınları.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el Ezdi es-Sicistanî. (v. 275/889). *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı yayınları. 1981.
- Feramûz, Molla Hüsrev Mevlânâ el- Kadı Muhammed b. (v. 885/1481), Düreru-l Hukkâm fi şerhi Ğureru-l Ahkam. Fazilet Neşriyat. İstanbul. 1979
- Firuzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakub (haz. Enes Muhammed eş-Şamî, Zekeriya Cabir Ahmed) . *el-Kâmûs'ul-Muhît*. Kahire: Daru'l-Hadis. 2008.
- Haddad, Ebû Bekir b. Ali, el- Cevheratu'n Neyyira, Şerhu Muhtasaru'l Kudurî, Fazilet Neşriyat, İstanbul, 1978
- Gazâlî, Ebu Hamid Hucetü'l İslam Muhammed b. Muhammed. (v. 505/1111). *İhyâu Ulûmi'd-Din*. İstanbul,; y.y. 1985.
- İsfehânî, Ebul Kasım Huseyin b. Muhammed b. Mufaddıl Râğıb. (v. 502/1108). *el-Müfredât fi Garibil Kuran*. Dimeşk: Darul Kalem. 1992
- İbni Âbidîn, (v. 1252/1836). Muhammed Emin. (çev. Mazhar Taşkesenlioğlu). *Reddül-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar*, İstanbul: Şamil Yayınevi. 1987
- İbni Manzûr, Ebu'l Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Manzûr el Ensarî (v. 711/1311). Lisânül Arab. Dâru-l Maarif, Kahire, ts.
- İbni Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el Kazvinî (v. 274), es Sünen. Çağrı yayınları. İstanbul 1981.

- İbni Nuceym, Zeynuddin Zeyn b. İbrahim b. Muhammed. (v. 970/1563). *el-Esbâh ve'n-Nezâir me'a Şerhihi Gamzu Uyuni'l Besair*. Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye. 1978
- İbni Rüşd, Ebu'l Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî el-Cedd. (v. 595/1198) *el-Beyân ve't Tahsil*. Beyrut: y.y. 1988
- İbni-Kudâme, Ebu Muhammed Muvaffakudin Abdullah b. Ahmed. *el-Muğnî*. Riyad: Mektebetu'r Riyadi'l Hadise. 1981.
- Karadâvî, Yusuf. *el-Halâl ve'l-Harâm fil İslam*. Beyrut: Darul Kur'ani'l Kerim. 1978.
- Karagöz, İsmail. Dini Kavramlar Sözlüğü. DİB yayınları. Ankara 2010.
- Koca, Ferhat. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları. 1998.
- Kur'an Yolu Meâli. DİB Yayınları. (Hazırlayanlar: Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Prof. Dr. Mustafa Çağırıcı, Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez, Prof. Dr. Sadettin Gümüş) 7. Baskı, Ankara, 2017.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Rüşd. (v. 595/1198). *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetu'l Muktesid*. Beyrut: y.y. 1982
- Mâturîdi, Ebû Mansur. (v. 333/944). *Tevîlâtü'l Kur'an*. Dâru'l Kutubi'l İlmiyye. Beyrut. 2005
- Molla Hüsrev. (v. 885/1481). *Mir'atul usûl fi şerhi mirkâtil vusûl*. İstanbul: Eser Kitabevi. ts.
- Muhammed Erfîs, İstihlâkü'l-A'yânü'n-Necise fi Tasni'ıl-Gıda el-İnfeha ve'l-Cîlâtîn
<http://www.islamfeqh.com/Nawazel/NawazelItem.aspx?NawazelItemID=2028>
- Nezih Hammad, el-Edviyet'ul-Müstemile 'ale'l-Kûhul ve'l-Muhadderât, Mecelletü Mecma'ıl- Fıkhi'l-İslâmî, Yıl:14, Sayı:16, shf.79
- Kasanî, Alâuddin Ebu Bekir b. Mesud. (v. 587/1191). *Bedâiu's-Sanai fi tertibi's Şerai*. Beyrut: Daru'l Kutubi'i İlmiyye.1997.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. (v. 671/1273). *el-Câmi' li-Ahkâmi'l Kur'ân*. Mısır: y.y. 1967.
- Mavsîlî, Abdullah b. Muhammed. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. Kahire: y.y. 1951
- Mergînânî, Ali b. Ebi Bekr. *el-Hidâye Şerhu Bidayeti'l Mübtedi*. Beyrut: y.y. ts.
- Nevevî, Ebu Zekeriya Muhyiddin Yahya b. Şeref. (v. 676/1277). *Sahihu Muslim bi Şerhi'n Nevevi*. Beyrut: y.y. ts.

- Râzî, Fahrettin Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin. (v. 606/1210). *et-Tefsîru'l-kebîr*,. Beyrut: y.y. ts.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl. el-Mebcut. Dâru'l-Ma'rife. Beyrut. ts.
- Suyûtî, Ebu'l Fazl Celaluddin Abdurrahman b. ebi Bekr. (v. 911/1505). *el- Eşbâh ve'n-Nezâir fî Kavaidi ve Furui'ş Şafiyye*. Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye. 1983
- Şatîbî, İbrahim b. Musa. *el-Muvafakat*. Beyrut: y.y.
- Taberanî, Ebu'l Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub. *el-Mucemu'l Evsat*. Beyrut: Mektebetu'l Ulum ve'l Hikem. ts.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. (v. 279/982). *es-Sünen*. İstanbul: yy. 1992.
- Paçacı, İbrahim. (2006). *Dini kavramlar sözlüğü*. Ankara: DİB Yayınları.
- Râzî, Muhammed b. Ebi Bekir b. Abdulkadir. (v. 660). *Muhtâru's Sihâh, h-r-m*. Beyrut: Darul İhya-i Turasil Arabi. 1999
- Şirbînî, Şemsettin Hatib Muhammed b. Ahmed Kahiri Şafii. (v. 977/1570). *Muğni'l-muhtâc ila Ma'arifeti Meani Elfazi'l Minhac*. Beyrut: y.y. 1997
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. (v. 1941). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat. 1979
- Zeydan, Abdulkerim. *el Vecîz fî usûli'l fikh*. Beyrut: Müessesetu'r Risale. 2006
- Zebidî, Ebu'l Feyz Muhammed el-Murtaza b. Muhammed b. Abdirrezak el-Bilgramî el-Hüseyini. *Tâcu'l-Arûs min Cevahiri'l Kamus*. yy. ts.
- Zeyla'î, Ebu Muhammed Abdillâh b. Yusuf Cemaluddin. (v.762/1360). *Nasbu'r-Raye li Ahadisi'l Hidaye*. Kahire: Daru'l Hadis. ts.
- <https://www.helalplatform.com/gida-guvenligi/gidalarda-olmaması-gereken-zararlı-katki-maddeleri/3248>